

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXI évf.

1896. Mártius—Április.

2-ik füzet.

Millenniumi gondolatok.

Mi tartja fenn az embert az élet küzdelmei közt az embernek adott idő véghatáráig? talán saját ereje; de hiszen az erő az anyagi és szellemi ember egyéniségében igen gyakran, sőt legtöbbször, aránytalanul oszlik s az erős akarathoz nem mindig áll erős kar rendelkezésére s az egyéni erő bár fokozódik a meg-megújuló küzdelmek által, de azokban ki is merülhet s ellankadhat ideje korán s a természet rendje szerint épp akkor gyengül, fogyatkozik, mikor az életfentartásra nézt arra legtöbb szükség volna, úgy mint az öreg korban.

Ha az erő helyébe az önbizalom fogalmát helyezzük, ezzel a szorongatott embernek már éppen kétes értékű segílyt nyújtunk, mert az önbizalom vajmi gyakran nem fedezi az erő fogalmát és elég sokszor saját magának tulbecsülésére vezet. Tehát, talán a tapasztalat az emberi élet azon fentartó eszköze, mely annak lehető jólétben, lehető hosszú tartamot biztosít?

De hiszen sokszor igen fontos dolgokban ellenkező tapasztalatokra történik hivatkozás s nem ok nélkül kérdés merül fel azok helyessége felől.

A tapasztalat az egyéni emlékezet körében, ha még oly bőven nyújtja is adatait, az eshetőségek teljességét ki nem meritheti, mert az események létesítésére közreműködő tényezők oly sokféleképpen vetődnek össze, hogy az egybevetésnek mindig lehet egy új mozzanata s valamint a számoknál a fölcserélés határtalan, s a végtelenig terjed, úgy az életben is a *permutatio* fel nem számítható esélyeknek válhatik tényezőjévé, de ha ez esélyek egytől-egyik mind pontosan s hibátlanul felszámíthatók is lennének, akkor is a tapasztalat egymaga még nem volna elég védelem és segítség az embert fenyegető veszedelmek ellen, mert az ember hajlandó magát egy kiváltságos lénynek tartani, a kire a tapasztalatok eredményei nem alkalmazhatók. A ki eszélyesebb, elővigyázóbb, erősebb, szerencsésebb, mint embertársai, pedig csalódik s mikor azt hiszi, hogy a

sikos helyen óvatosan jár, hanyat-homlok rohan veszedelmébe. Talán az egyéni jelleghez való hű ragaszkodás, annak ápolása, edzi meg a küzdőt és segíti győzelemre? Az egyéni jelleg részben állhat gyarló sajátságokból is, azon régi, átöröklött előítéletek, babonák világos nyomait láthatjuk, és mégis mindezekhez hű ragaszkodással legyünk?! Ámde meg kell gondolnunk, hogy ezen jelleg lényeg, s ha kiirtjuk, az egyént öltük meg benne. A helyes nevelés ilyenre nem fog vállalkozni soha, hanem a magokban veszélyt rejtő, veszélyessé válható tulajdonságoknak üdvös irányt fog jelelni s azokat az alanti célektől felsőbb célokra emelendi s így p. o. a makacsságot a kitartás erényévé változtatja, a hevességet lelkesedéssé, a határozatlanságot óvatossággá és így tovább.

Ámde mindez éppé oly kevéssé biztosít fenmaradást az egyénnek az élet küzdelmei közt s nyit utat a szabadulásra s a végleges győzelemre, mint a bölcsészet elméleti tételeinek szigorú alkalmazása az élet gyakorlati terén, mert a kitartás a küzdelemben veszteségről-veszteségre vezethet, sem a tehetséget, sem a szerencsét nem pótolhatja s az előbbit csak fejtheti, ha meg van, utóbbit helyesen használhatja fel, ha az kínálkozik. A lelkesedés végveszélybe ragadhat s az óvatosság egymaga attól meg nem menthet, s mindezen tulajdonságok az egyénben nem is külön-külön cselekvők és munkások s ha az óvatosság a lelkesedéshez csatlakozik, darab ideig azt mérsékelheti ugyan, de eljőhet a percz és ez a percz mindig közel van, a mikor a lelkesedés az óvatosság-tanácsolta utról letérihet. A gyermek szüleihez simul, érzi, hogy azok védelmezői és ha valahol, úgy azoknál biztonságban van. Azt, a mit a gyermek szülei iránt érez, mondjuk gyermeki szeretetnek; e szóra erősebben dobog szívünk, édességét érezzük még az aggkornak a sír felé hanyatló véghatárán is, pedig ez az érzés nem éppen az a mi a nagyobb, vagy éppen felnőtt gyermeké szülei iránt s nem is teljesen az, sőt kevesebb annál, mint a szüléknek gyermekeik iránt való szeretete. De a mennyei összhang egyes részeit vajmi nehéz elemeznünk s egymással összehasonlításba hoznunk.

A szeretet nem egyszerre lesz azzá, minek érezzük, kezdetben anyagibb, majd mindinkább szellemibb lesz, hasonlóan a szindús és illatozó virághoz, melynek gyökérszájai más növényekétől alig megkülönböztethetők, de kelyhök színeiben pompázik, a mely gyönyörködtető illatot áraszt. S vajjon annak tudata, hogy nem vagyunk elhagyatva, hogy oltalom nélkül nem szükölködünk, az emberre nézt nem állandó forrása-e az erőnek, mely nagy és kis dolgokban egyformán érvényesül?

Az a ki egy oly pallón megyen keresztül, melynek karfája van, bizonyára azon másképp lépdél, mintha a karfa hiányoznék; a ki a tengerben messze beuszik, biztosnak érzi magát, ha egy csónakot tud maga mellett. A társadalmi élet az oltalom czéljára alapult s az államalkotás sem más czélből történt. A gyermek bizik a szülék védelmében, bizik a barátok, rokonok támogatásában, ha arra szorulna, előljárói s a közönség jóakarátában, de bizik saját erejében is, a felnőttek biznak a törvény védelmében, szeretteik oltalmában, szerencséjükben, ügyességökben. Tehát bizalom s oltalom az a két sarkpont, a melyen a szándékok és tervek megfordulnak, sikerüljenek vagy ne sikerüljenek, valósuljanak vagy ne valósuljanak.

A biztonság érzete ugyan még nem valódi biztonság, mert az ellenség erősebb lehet, mint a milyennek tartjuk s fegyverünk talán gyengébb, mint a minőnek gondoljuk, és ha sok csapást is fogott fel, lehet, hogy egy újabb, erősebb csapást ki nem fog állani. Az ember ismételtén csalódván feltevéseiben, keresve keresi a csálhatatlan oltalmat s az ilyen lélekben való keresés az a magas út, mely a földi élet ködleple felett az eszmény tiszta légkörébe vezet. A mit a természetben nem talál meg, keresi a társadalomban, a mit a családi életben hiában keresett, talán megtalálja az állam kötelékében, a mit neki a magány nem nyújtott, talán megadja a közélet, a nyilvánosság, a kit az elmélkedés nem tett bölcsesé, azt talán a gyakorlat fogja hőssé, vagy legalább mesterré tenni. A mit a földi élet semminemű körülményei közt sem a nagy természetben, sem embertársaiban fel nem talált, fel nem találhatott, azt nem szünik meg keresni s végre is megtalálja a mindenek felett uralkodó legmagasabb lény oltalmában, melynek fogalma vele született s mélyen lelkében rejlik. E fogalom, mint minden más fogalom is s az ezek kifejezését eszközlő nyelv, a szerves élet törvényei szerint fejlődik, nem ugyanaz csirájában, a mi virágjában, holott lényegileg egyazon, csak benső történetének változati fokait nem tudjuk, nem tudhatjuk, ha velők behatóan nem foglalkoztunk.

Sejtünk egy főlényt a fellegek mögött, majd látni véljük, utóbb megértjük, hogy láthatatlan s ekkor hiszünk benne igazán s bizzuk magunkat teljesen oltalmára. Féljük és szeretjük, majd megismerésére törekedünk, utóbb belátjuk, hogy a véges elme a végtelent fel nem foghatja s ennek tudata nem hogy távolitana tőle, még közelebb visz hozzá, szeretjük és imádjuk.

Az igazán vallásos, ki feltétlenül bizik Istenben és ez a teljes bizalom a mindenható főlényben oly erőt önt a hívó és bizó lélekbe, mely csodákat mivelhet, a hit és bizalom csodáit.

Ez a teljes bizalom Istenben az a csodás erő, mi az embert fentartja élete nehéz küzdelmei közt a neki adatott idő véghatáráig. Szent István, Magyarország első keresztény királyának legendájában olvassuk, hogy a midón éjnek idejében a felbérelt gyilkost fekhelye közelében meglátta, így kiáltott fel: „ha Isten velünk, ki ellenünk“, és e szóra a gyilkos fegyverét kiejtette kezéből. Ime ez is példája az Istenben való azon feltétlen bizalomnak, mely a csodával határos dolgokat miveli.

Zugnak a harangok a millenniumi országos istentiszteletre. *Sursum corda!* Közömbös érzéssel hazafi e harangzugást nem hallgathatja, hiszen e harangok az ujonszülötteket életre szólítják s a holtakat elsiratják s ezek közt történelmünk neves és névtelen hőseit, kik dicső csatákban hunytak el. Az, ki a csatátért vérével áztatja s a ki onnan többé az élőkkel vissza nem tér, ha serege csatát is veszít, nemde még akkor is győztes, mert legyőzte önmagában a halál félelmét s a halhatatlanok dícsfényét öltötte magára. Üdv neki! Üdv követőinek! Igenis, emeljük fel sziveinket s a zugó harangok hallatára adjunk hálát a Mindenhatónak azért, hogy nép-fajunkat s országunkat egy ezredéven át megtartotta, történelmének felelősen dicső napjaira ébresztette, a borús napokban nem engedte elcsüggedni, a kellő időben nagy embereket támasztott, védelmére s a haladás útján való öröndetes előmenetelére hőseket és bölcsöket, közművelődése fejlődhetett védelme alatt, hatalma gyarapodhatott, boldognak is nevezhette magát, mint Béla névtelen jegyzője írta: *Felix Hungaria*. Ezen ezer év alatt hány nép és állam nem érte végét!

A népek temetője nagyobbodik és felettük siri éjjelőkben csak a történelem viraszt. Napjok lealkonyodott s új napjok nem kel fel. És mi az élők földjén a honfoglalás évezredét ünnepeljük! Rebegjük el tehát Istennek buzgó hálaadó imánkat ezen kegyelmeért, magasztaljuk érette nagy nevét teljes szívvvel és lélekkel. De nemcsak köszönnünk, hanem további oltalmát kérnünk is kell. Egy új évezred láthatára nyílik meg előttünk tele bizonytalansággal, tele árnyakkal. Legyünk vigyázattal az örökre, a kik mindeneknek tudtára adandják, a mikor megvirad. Minden évszázban egy-egy árnyék lebben el s a végtelen időnek egy újabb láthatára világosittatik meg.

Kérjük hát Isten oltalmát a jövőre s mutassuk magunkat méltóknak ez oltalomra, a hit ereje, a szeretet erénye s az erkölcsök tisztasága által. Hitben, szeretben és tiszta erkölcsökben erősödjék szeretett Magyarországnak az újabb millennium kezdetén!

A hittel együtt jár a szeretet elmaradhatlanul s a hol a sze-

retet nem munkás, ott nincs vallásos élet. Szeresd felebarátodat, szeresd testvéreidet, a közös hazának gyermekeit, habár nem is egy nyelvet beszélnek veled, csak a szeretetnek egyazon érzetével viseltessenek a közös haza iránt.

Századok óta éltünk együtt jóban, rosszban egyiránt: békében együtt műveltük a haza földjét, harcban érette együttesen küzdöttünk, vérünk védelmében összeelegyedett s e százados testvéri viszonyt néhány év vizsálya, félreértései megszüntethetnék-e? Bizonyára nem. Ime látjuk, tudjuk, mik a teendők, s ezek a *mi* teendőink, melyeknek teljesítését magunknak kell eszközölni s azt nem másoktól kell várnunk.

A vallásos érzést mélyen szivünkben kell gyökereztetnünk, óvakodnunk kell mindennemű erkölcsi romlástól, az erkölcsök tisztaságát meg kell őriznünk az élet minden körülményei közt, a testvéri szeretet erényét ápolnunk kell, hogy a közös hazáért éljünk és haljunk, annak szellemi és anyagi javát együttesen eszközölve, tántorithatlanul bizva Isten oltalmában, s illetéknéppen magunkat méltókká tettük az oltalomra s Isten oltalma az, mely az országokat és népeket fentartja a küzdelem nehéz napjaiban az államok életének adatott idő véghatáráig, melynek mértékét évezrek alkotják.

Velenze, február hónapban.

Gróf KUUN GÉZA.

Az unitarizmus aláhanyatlása János Zsigmond vál. király és Dávid Ferencz halála után.

I.

Ezt minden mivel unitárius tudja, mert Székely Sándor unitárius egyháztörténetében megírta s több krónikairó emlékezetben hagyta. Azt is tudják e történelmi források, hogy Erdély ev. református fejedelmei alatt Háromszéken az unitárius püspököknek nem volt joga egyházait megvizsgálni, hanem az a református püspökre ruháztatott s ez által ott az unitáriusok fennállása veszélynek tétetett ki, nem fejlődhettek s nem gyarapodtak, sőt a megszűnés és semmivé léétel fenyegette I. Apafi fejedelem uralkodásáig.

De ez mind csak általános tudáson alapult; sem indító okai sehol nem voltak előadva, sem az eszközök határozottan megnevezve, a mikkel a hatalom e célzt elérni szándékozott. Nekem más célzu kutatásaim közben oly adatok jutottak birtokomba, melyek az unitáriusok ezen megsemmisítésének legbiztosabb rugóival és indító okaival ismertetnek meg.

Egyike ezeknek a szombatosság. Már Dávid Ferenczet azzal vádolták ellenfelei, hogy a Krisztusnak imádása által a keresztény vallás általános alapjáról eltért s a zsidó Monotheismus tanát érvényesíti, a minek egyik sarkalatos hitelve a *szombat napnak ünneplése*. Ez hamis vád volt, megbuktatására kigondolva. Ő a szombat megünneplését soha nem tanította, soha el nem fogadta, vallásos könyveibe föl nem vette. Hogy halála után, sőt még azelőtt Össy András e tant hirdette, udvarában ily nézetü papokat tartott, szombatosi isteni tiszteletet hozott-be, énekes könyveket iratott, s mindezt fogadott fia, a híres Péchy Simon bővebben szervezte, kifejtette s terjedelmes birtokaiban a székelységgel elfogadtatta, ez tény, ezt senki sem kétli, sem nem tagadja.

Az is bizonyos, hogy Péchy a bevett keresztény vallások alapjától eltért, őt zsidózónak a törvényhozás bélyegezte s feje és birtokai elvesztésére ítélte.

Én mind arra: mikor vétetett el az unitárius püspöktől a háromszéki eklézsiák vizsgálati joga? s mikor adatott át az erdélyi ev. ref. püspöknek? mind pedig arra: mi czélből? mikor, kiknek s mily Péchy-féle birtokokat adományoztak a nemzeti fejedelmek? konkrét bizonyítékokat, eredeti fejedelmi okleveleket hozok nyilvánosságra. Legyen tudva, ne rejtegettessék tovább is az igazság.

Ez idők rég elmultak, a fájó sebek behegedtek, a sérelmeket meggyógyította részben az ország megváltozott politikai helyzete, részben elfeledtette az idő, Péchy örökösei elhaltak, birtokainak szerencsés adományosait birtokaik használatában kétszáz évi időmulás erősítette meg, ők meg nem támadhatók, sem őseik a fejedelem tényeiért nem vádolhatók; de a történetíróknak tiszte az igazságot kideríteni s a történetek valódi indokait földeríteni, nem a bevégzett tények megváltoztatása szándékából s céljáért, a mi lehetetlen, hanem ethikai okokból, hogy a mi nem helyesen történt, kiderüljön s az elnyomott igazságnak erkölcsi elégtétel adassék, a mi törvényen alapult, az vádtárgya ne legyen s jogosult cselekvény sérelemnek többé ne bélyegeztessék.

A háromszéki eklézsiáknak az unitárius püspök általi meg nem látogathatása két fejedelmi oklevelen alapul, az *egyik* Beke Dánielnek a püspökségben 1642 jul. 26-án kelt megerősítése, melynek ezek voltak föltételei: *elsőben*, hogy a megerősített új püspök nagyobb tekintélyt mint eddig, ne követeljen és a püspöki látogatások dolgában magának több jogot ne kívánjon, mint eddig — akkor már az egyházlátogatási jog tényleg el levén véve: itt az csak törvényesített — főleg pedig a sepsi-, kézdi- és orbai három székben levő eklézsiákban és máshol is a fejedelem vallását követő egyházakban, a mihez a megerősített új unitárius püspök papsága is szigoruan alkalmazkodni tartozik. *Másodsor*, hogy a fejedelem orthodox vallásu püspökének tekintélyi és kötelességei kiváltságos előnyeibe semmi uton és ürügy alatt magát bele ne vegyítse s abba ne avatkozzék. *Harmadszor*, hogy hallgatóit és hiveit az unitárius vallásnak az ország közelebbi, 1638-ki, deézsi gyűlésében meghatározott hit-szabályzata értelmében oktassa és igazgassa s attól a zsidózásra vagy más téves hitrendszerre térni vagy eltántorodni nem engedi. *Negyedszer* a fejedelem eskü alatt ígért hűségében igazán és őszintén megmarad.

E feltételek alatt neki a fejedelem jogot ad, hogy hivei unitárius vallásukat követhessék, espereseket választhassanak, azok fizetéseiket megvehessék, a romlott templomokat és papi házakat

megépíttethessék, minden egyházi ügyeiket igazgathassák, egyházi és papi ügyekben ítélhessenek, a papokat botrányos tetteikért megfeddhessék, általában belügyeiket intézhessék. Egyszersmind az ország minden polgári hatóságainak meghagyta, hogy Beke Dánielt unitárius püspököknek elismerjék, neki kérésére segílyt adjanak, s iránta minden tisztelettel legyenek; arra is joga levén nevezett püspököknek, hogy az eklézsiáitól elidegenített javakat visszaszerezhesse s ebben őt a törvényhatóságok és községek az ország törvényei értelmében 200 fr. a parasztsorsuak 12 fr. büntetés terhe alatt segítni köteleztetnek.¹

Második fejedelmi oklevél, mely 1642 ápr. 14-én kelt, egyenesen a püspöki látogatást szabályozta. Ebben így szól a fejedelem: „Isten kegyelméből való fejedelemsége kezdete óta egyforma igazságossággal törekedett arra, hogy minden bevett vallásu hivei előjáróinak és egyházi tisztviselőinek sértetlenül maradjon és álljon meg hivatali tekintete. Erre való tekintetből, hogy az egyházi gyülekezetekben eltávolítódjék minden zavar és fogyatkozás, a mi rész szerint a tanítók szabályellenes élete, hivatalbeli hanyagsága vagy a hit megállított formáitól és a szentírástól eltérésök, az isteni tisztelettartásnak elhalasztásából és megvetéséből, a hivek és egyház javainak a maguk világi céljaikra fordításából, hálátlanságból, vagy vakmerő ellenszegülésből következnek és szokásba jöttek, nemkülönbben minden más hibák megfeddésére és megjavítására tisztelendő és nagyrabecsült Szentgyörgyi Beke Dánielt, a fennevezett unitárius eklézsiák superintendensét az ő püspökjökké oly módon és oly hatalommal nevezte ki, hogy az unitárius eklézsiákat Erdélyben mindenütt (de kivévén a sepsi, kézdi és orbai három székbeli eklézsiákat, a hol eddig is az unitárius eklézsiáknak meglátogatása bizonyos korábbi egyezés következtében az orthodoxus ev. reform. püspök joga és kötelessége volt s most is azé) meglátogathassa, azok papjait, az iskolák igazgatóit a vallásból és erkölcsökből megvizsgálja, azok hibáit megfeddje, s ha joga van rá, rájuk büntetést is szabjon; egyszersmind pedig az egyházközségeket is, ha máskép nem lehet, összehíván; a hajdan egyházaknak ajándékozott birtokokat a papok jövedelmeivel együtt, a hol szükséges, eskü alatt kinyomozván, visszaadassa, s mindazokat, a miket a püspök tiszti elődei, régi kegyes és vallásos férfiak rendelték, régi törvényes állapotjukra és gyakorlatába visszahelyezze, s ha a dolog kívánja, külső tisztviselők segílye és oltalma felkérésével is állítsa és szerezze vissza; ha pedig

¹ Az Orsz. Levéltár kincstári orszátlányában levő eredetiből alább szó szerint hiven kiírva.

valaki az eklézsiák ily javait makacsul eltartóztatni akarná, illetékes birája és hatósága vagy a fejedelem elébe hívassa meg; a templomokat s más eklézsiái épületeket, melyek a mindennapi használatra szükségesek s bármí okból leromlottak, építtesse fel vagy javíttassa ki. Végre a hamis tudományt vagy véleményeket valló és tanító papok és iskolatanítók helyére alkalmas, jámbor és a szent szolgálatok teljesítésében hiv és buzgó papokat nevezzen ki. Meghagyta az ország minden közhatóságainak és tisztviselőinek, hogy ha nevezett Beke Dániel maga vagy kíséretével együtt hozzájuk megy, neki minden kérésében, akadályokat félretéve, segítségére legyenek, hogy ő mindenütt pü-pöki kötelességét végezhesse, ő és a papok egyházai törvényes járandóságukat megkapják s elidegenített javaikat visszaszerezhessék. Minden helység tisztjei a püspöknek ezen hivatalos teendőiben legyenek segítségére, tanusítsanak iránta jóakaratot, gondoskodjanak számára illő szállásról, ételekről, fuvarról és fuvaros lovakról, s bátorságos és elegendő kíséretéről, különben nem cselekedvén stb.¹

II.

Az unitárius püspök megerősítésének ezen szigorú föltételei s püspöki legsarkalatosabb jogai egyikének, az egyházak látogatásának ezen megszorítása, egyik mélyreható oka és forrása volt Erdélyben az unitarizmus meggyöngyülésének. Majdnem a legnagyobb esperesi egyházkörnek, Háromszéknek, a püspök hatalmi köréből elvonása úgy meggyöngyítette az egyházat, mint mikor az ellenség egy hadseregnek valamelyik szárnyát vágja el és mind önálló küzdelemre, mind segélyre képtelenné teszi. Papok állottak át, eklézsiák ingottak és gyérültek meg, az erő kifejtés, mint a gyarapodás erkölcsi emeltyüje megszűnt, a szivekben a jövő iránti hit megcsökkent s csak a vallásban levő belső erő tartotta fenn s kapcsolta össze egymás közt a háromszéki és a többi egyházi körök unitáriusait, a minek szomorú nyoma meglátszik az unitáriusok egész XVII-ik és XVIII-ik századi történetén.

A másik rossznak, a mi az unitáriusokat érte, forrása az ő szombatossággal vádoltatásuk, a mit a háromszéki hitczikk el nem fogadásával vontak magukra. Az egész egyház ezzel vádoltatott. Magát Beke püspököt vádolta Ravius Mátyás kolozsvári szász-unitárius predikátor, a ki a püspökségre vágyott s ellenfelét a fejedelem

¹ Az országos levéltárban levő *eredetiből*, melynek hátrább ki lesz jelölve holléte.

előtt befeketítette. Ezért tartatott 1638-ban a deési zsinat, vizsgálat alá fogatott az egész unitárius hitrendszer, újra szövegezték az unitárius hitcikkekét és hitformákat; a ki alá nem írta, zsidózónak bélyegeztetett meg, rabságra vitetett száz meg száz unitárius, sokan megölettek, birtokaik fiskus részére foglaltattak el, s reformált fejedelmek által reformált hitvallásu uraknak adattak örök birtokul.

Érthető, ha Péchy-t jószágvesztésre ítélik, s miután a fejedelem vallására tér, ismét visszaadják; de ha Kornis Borbárától, egy úttól is elveszik birtokait, de mivel ő hitében megingathatlan, sulyosan bűnhődik, s az elsőit Kemény Jánosnak, utóbbiét Bethlen Jánosnak adományozza a református fejedelem, ez mégis azon gondolatot kelti föl a figyelmes szemlélőben, hogy itt a proselytismus erősebb indok, mint az igaz vallás, s a Péchy és Kornis Borbára szombatossága nem nagyobb politikai bűn, mint a mekkora erkölcsi árnya a fejedelem megfélemezési és térítési igyekezetének az unitáriusok irányában s a mekkora az adományozott országnagyok vagyonszomja.

Ezt kétségtelenül és világosan mutatja I. Rákóczy György által 1645 jul. 23-án Kemény Jánosnak, ugyszintén II. Rákóczy György által 1650 jul. 26-án Bethlen Jánosnak tett birtokadományozás, melyek elsőjében a fejedelem az egész Erdélyben levő szombatosoknak vagy zsidózóknak 1638 jul. 1-én a deési országgyűlésen történt elítéltetésüket maga beszéli el s a maga és az országgyűlés álláspontjait az utókorral megismerteti.

Ez adománylevél tartalma megérdemli bővebb ismertetését.

Midőn — így szól a fejedelem — ő 1638-ban az igaz isteni tiszteletet méltó tekintetbe véve, Erdély országának a szombatosok felekezetéhez tartozó vagyis zsidózó összes lakosait a zsidózás kiirtása végett jul. 1-ére Deésre az ország közügyésze által perbe hivatva, s ott az azon telekezethez tartozók mindnyájan az ország végzése által örök hűtlenségre, azaz mind fejük, mind ingatlan és ingó javaik elvesztésére ítéltettek, jelesen azok között néhai Nagyságos Szent-Erzsébeti Péchy Simon is; bárha az ő, csak tisztán őt személyileg illető javainak a fiskusra kell vala szállania és az által biratnia, mégis miután nevezett Péchy Simon, isten indításából s a szentlélek sugallatánál fogva jobb utra tért, s a kárhozatos eretnekséget (*haeresis*) elhagyván, Krisztus igaz tudományát s a Krisztus minden apostolainak és evangelistáinak írásain alapuló vallást, t. i. a fejedelem egyedül idvezítő (*orthodoxus*) hitvallását, vagyis a reformált vallást, mint üdvözítő, elfogadandónak ismerte el, a fejedelem tanácsosainak közbenjárására őt megszánta s fejének ke-

gyelmet adott s mindennapi élete fentartásáról is kegyelmesen gondoskodni kívánt, e végre az egész Szent-Erzsébet nevű birtokot az ottani nemesi házzal és udvarral és ottani 58 zsellérral (*colonus*), ugyszintén a Szent-Ábrahámon levő egész részjószággal és birtokokkal s ott levő öt zsellérel, Zsákodon és Sárdon egy, Héjasfalván 4 zsellérral, Nagy-Solymoson 6 jobbágygyal, összesen 70 zsellérral, illetőleg jobbágygyal, melyeket a fejedelem néhai Péchy Simonnak és nejének Barrabássi Katának adományozott élethosszig s nekik visszabocsátotta és átadatta, egyebek közt e határozottan kitejezett föltételek alatt, hogy kiváltás esetében nekik, t. i. Péchy Simonnak és Barrabássi Katának, ha ők elhalnak, örököseiknek, utódaiknak és hagyományosaiknak a fiskus vagy azok, a kiknek a birtokok adományozva vannak, ezer darab igaz súlyu vert tallért készpénzben kifizessenek, ők azt fölvenni s a birtokokat kibocsátani tartozzanak. Kegyelmes tekintetbe véve e felett nemes Bükösi Kemény János, Fejérmegye főispánjának, Fogaras vára őrsége, nemkülönbén a fejedelem udvari lovassága főkapitányának, kincstárnoknak, belső komornyiknak és kir. táblai esküdt ülnöknek hív és igaz szolgálatait, a miket ő zsenge ifjúságától kezdve, erdélyi és római szentbirodalmi fejedelem, boldog emlékezetü Bethlen Gábor ur iránt s az ő halála után a mostani fejedelem és haza iránt, munkát és fáradságot nem kimélve, minden alkalommal, az idők és dolgok minden változásai közt, különösen pedig a fejedelem hadviselési alkalmával, t. i. *először* az 1636-ki hadjáratban, midőn Husszain budai pasa, a fejedelem vetélytársainak sugalmazására és fölingerlése következtében ellene és Erdélyország ellen a legigazságtalanabbul fegyvert fogott, s őt azon álnok törekvés erejének megtörésére, országa hiveivel együtt fölkelni kényszerítette, — ezen hive, mint főőrtábornok, Isten segélyével, a török hadsereg a fejedelmi hadak egy nem csekély csapata által Szalontánál szétszóratott s nem kis veszteséggel visszaveretett — ennek következtében a fejedelem ellenségei bátorságukban megtörve, vele békességre határozták el magukat, s végre a békepontok megállapítása alatt kezesekül török főembereket rendeltek ki; a fejedelem részéről ezen hive a törököknél levő ellenségei bosszantásainak és egyéb sanyaruságoknak magát kitéve, a haza megmaradásáért több országnagyokkal együtt ezen békekötés terhét és felelősségét elvállalni nem rettegett s hűségét élete koczkáztatásával is bőségesen bizonyította. *Másik* közelebbi évi nagy hadjáratában a fejedelemnek, melyet a haza és nemzet megingatott szabadsága visszaállítása végett kezdett, mint egyik tábornok, az erős császári

sereg visszaverésében lelte dicséretes egyenességével, hasonlíthatatlan hűséggel és állhatatossággal s neve soha el nem haló dicsőségével tanusított: neki Udvarhelyszéken levő Szent-Erzsébet egész birtokát az ott levő nemesi házzal és udvarral, nemkülönb a Szent Abrahamon, Magyar-Zsákodon, Nagy-Solymoson levő minden birtokokkal és birtokrészekkel, Fejérvármegyében Héjasfalvával és Küküllővármegyében Sárdal, a fejedelem bárhol lehető királyi jogával, az említett birtokban levő házakkal, legelőkkal, erdőekkel, mezőkkel s minden egyéb tartozandóságokkal együtt nevezett Kemény Jánosnak s egyenlő joggal nejjének Kállay Zsuzsánnának, továbbá elébb finemen levő örökösöknek és utódaiknak, ezek hiányában a lányörökösöknek is, de csak a Kemény Jánostól nemzendőknek, az elől említett ezer tallérban adta, beirta s elzalogosította oly feltétellel, hogy Péchy Simon és neje Barrabássi Kata örökösöknek, utódainak és hagyományosainak a mondott ezer tallér összeget Kemény János és neje Kállay Zsuzsánna vagy mindkét nemű örökösök és utódaik megfizetni, letenni és leszámolni tartozzanak és legyenek kötelesek. A fejedelem biztosította a maga és utóbb következő fejedelmek nevében Péchy Simont és nejét, ugy örökösökét és utódait s hagyományosait, hogyha akár ő, akár mások a birtokokat kiváltani akarják, azt csak ezen ezer tallér lefizetése mellett tehessék s a birtokosok is csak ily módon legyenek kötelesek azokat kiszolgáltatni. Ily módon és föltételek alatt adta és adományozta, beirta és elzalogosította a fejedelem a mondott birtokokat nevezett Kemény Jánosnak, nejjének s általa nemzendő örökösökének, a miről kiváltságlevelet állittat ki, mihelyt a fejedelem levele előtte bemutatattatik. Kelt a Halics vára melletti táborban a fennirt évben és napon.¹

A *másik* adománylevélben a fejedelem elbeszéli, hogy méltó tekintetbe vevén nemes Kis-Buni Bethlen János hívének szolgálatait, melyeket ő, mind iránta, mind atyja iránt minden alkalommal, a szerencse különböző fordulatai közt, munkát s fáradságot nem kímélve, rettenthetlen lélekkel, neve nagy dicsőségére végbe vitt és tanusított, valamint azt is, hogy ő a fejedelemnek ország szükségére nemrég 1500, atyjának régebben 7000 magyar forintot adott, a Homorod-Szent-Pálon levő egész birtokot és birtokrészeket az ottani nemesi ház és udvar felerészével, ugyszintén Szent-Péter, Városfalva, Tankafalva, (inkább *Tarcasfalva*), Jánosfalva, Dálya, Musna, Bágy, Lókod, Szent-Márton, Recsenyéd, Ujfalu és Zetelaka

¹ Hátrább egész terjedelmében közölve van.

községekben levő birtokokat, nemkülönben Sz.-Udvarhely mezővárosban, a Botos-utczában levő egy nemesi ház és udvar felerészét, melyek ezelőtt nemes Kornis Borbárának, Szent-Benedeki néhai Paczolai Péter özvegyéé voltak, de azon okból, hogy az ország közbérgzései ellen a zsidózás nem üdvözítő tanait követte, s azokban megmaradt, az 1638 jul. 1. Deésen tartott országgyűlésen más zsidókkal együtt örök hűtlenségre büntettetett, jószágai a fejedelmi fiskus részére foglaltattak le, s adományozás tárgyává lettek. A fejedelem ezen kívül lehető királyi jogát is említett Bethlen Jánosnak és nejének, Váradi Borbárának adományozta, mégpedig elébb a fiörökösöknek, azok nemlétében a lányö:örökösöknek és utódaiknak is az említett 7000 magyar forint összegben, jótállást vállalván azért is, hogy őket a birtokokban megtartják, megvédik és oltalmazzák mind a fejedelem, mind következői . . . Kelt Gyula-Fejérvárott, 1630 jul. 26-án.¹

Az első adománylevelet az indokolás vallási része teszi fontossá. A térítés, proselytismus mindig hatalmas fegyver volt a valásterjesztők kezében, ezt elvileg hibáztatni nem lehet, mert mást, tán tévelygőt, jobb meggyőződésre birni igyekezni szabad. De ha ily jó a cél, nincs miért titkolni, s ha nem rut a mit teszünk, nem szükséges szépíteni. Azonban életet és vagyont venni el meggyőződésért, még ha a törvény rendeli is, a szabadság és erkölcsiség szempontjából nem helyes, nem szabad; ki bizonyos arról, hogy a jobbnak állított véleményhez, és igazabbnak tartott valláshoz nem fér-e szintén kétely? S kérdés, van-e abból gyarapodása a vallásnak, s jó-e az általában az egyénre nézve, a mit nem önkéntes elhatározásból tesz, s a miben lelkiismerete meg nem nyugszik.?

A másik adománylevél annak világos bizonyítéka, hogy I. Rákóczy György térítési vágya és sujtó keze a nőkre is kiterjedett. Én erről olvastam, de hiteles oklevélben megírva csak most láttam. Ezért tartottam közlését szükségesnek. Ha Kornis Borbárának oly alkalmazkodó jelleme lett volna, mint Péchy Simonnak, ki hitelveit világi javainál nagyobbra nem becsüli, ő is megmenthette volna tán összes javait vagy azok egy részét. De ő szilárdul megmaradt meggyőződése mellett s vagyonát zsákmányul engedte a fejedelemnek, eszközül Bethlen Jánosnak fölemelkedésére és meggazdagodására. Előttem a legjellemzőbb az, hogy az emberek akkor ép oly gyarlók voltak, mint most; ép ugy munkálkodtak embertársaik bukásán, vagy legalább elnézték azt, mint munkálkodnak s elnézik ma. A

¹ Hátrább az egész adománylevél közölve van.

Rákócziaknak legbefolyásosabb tanácsosai s koruknak legeszesebb emberei Kemény János és Bethlen János voltak. Vajjon mikor a deési országgyűlésen Péchy és Kornis Kata nótáztatott, titkon szíveikben már nem jelölték volt ki azok azon birtokait, melyekre vágytak s melyeket később birtokukba is kerítették? Az emberi természet kifürké-zhetlen, s államférfiak mindenha óvatosan tudták a fejedelem kegyét maguk iránt megnyerni. Péchy és Kornis Kata bukkott emberek, vesztesek és vértanuk, Kemény és Bethlen a hatalom kegyeltjei, szerencsefiak valának. Ezek boldogsága, amazok szerencséje romjain épült. Egyik boldog volt, mert nagy birtokokat szerzett, a másik, mert ártatlanul büntettetett. A végítélet a történelemé, mely a szenvedőknek és az üldözötteknek szokott igazságot szolgáltatni.

És most lássuk magukat a fejedelmi megerősítő és szabályozó, ugyszintén a hűtlenségi bűn jogczimén kelt két adománylevelet eredetijökben szó szerint hiven közölve.

I.

*Confirmatio Superintendentis Unitarii R. Danielis Beke
Transylvaniensis.*

Nos Georgius Rakoci, Dei gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit Universis, Qualiter superioribus temporibus honorabiles viri, Pastores scilicet universarum Ecclesiarum Transylvaniensium Unitariarum (ut vocant) religionem profitentium, communibus suffragiis, et unanimi consensu, Reverendum Virum Daniele Beke de Sepsi Szent György, doctrina et eruditione, morum integritate praestantem, ad obeundum munus, inter ipsos Superintendentiae elegissent, supplicarunt nobis debita cum instantia, ut nos quoque hanc ipsorum electionem pro rata atque firma habere dignaremur. Nos itaque ex communi Decreto et publicis Constitutionibus Dominorum Regnicolarum in hoc (quod dissidentibus inter se, in Ditione nostra Ecclesiis, ad evitandos tumultus, una quaeque Ecclesiarum suae Religionis Superintendentem et Ministros habere et fovere possit) recte informati, ne annotati Ministri praefatarum Ecclesiarum idoneo viro et moderatore (cujus pia admonitione et eruditione, ac censura, reliqui Ministri temperarentur ac ad saniolem doctrinam perducerentur) destituerentur, Accedente primariorum quorundam Virorum praeclara commendatione, quibus virtus, eruditio, probati mores, et imprimis vita ipsius Danielis Beke honestissime acta, multis argumentis perspecta fuit, atque etiam certa spe ducti, quod ipse ad sustineandum hoc laboriosissimum munus, omnes ingenii, corporisque nervos sit collaturus, nihil que

unquam alieni ab officio suo, nec publice, nec private tentaturus et commissarius sit. Eundem Danielelem Beke in Superintendentem Ecclesiarum praescriptarum ab ipsis Pastoribus electum, in eadem functione autoritate nostra Principali benigne confirmandum ac roborandum duximus: his tamen conditionibus ad expressum declaratis. *Primo*, quod majorem et ampliozem autoritatem, nisi eam, quam hactenus usurpasset, visitationemque liberiozem in posterum quoque sibi vendicare, reservare, tribuere nullatenus praesumere intendet, praesertim vero in Ecclesiis Trium Sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi et Orbai, aliisque locis, inter nostrae religioni addictos homines. Cui quidem condicione reliqui succedentes Episcopi sese per omnia accommodare tenebuntur. *Secundo*, quod in autoritatis praerogativam Officiumque Episcopi, nostrae religionis orthodoxae, nulla via aut quovis sub praetextu sese ingerit aut immiscet. *Tertio*, quod juxta receptam modernae nempe religionis Unitariae in generali Conventu ex publica Regnicolarum deliberatione in oppidum nostrum Dés, ad 1-um diem July Anni Domini Millesimi Sexcentissimi Trigesimi Octavi indicto, celebrato. recenter conclusae normam, suos auditores et sectatores docebit, dirigetque, neque ab eo ad Judaismum, vel aliam erroneam Sectam exorbitet, aut quemquam exorbitare et deflectere permittat. *Quarto*, Fidelitati nobis vere et sincere praestari debitae fideliter satisfaciat, quemadmodum roboramus et confirmamus praesentium per vigorem. Dantes et concedentes eidem omnimodam et plenariam potestatem, atque autoritatem, ubivis in Transylvania Religionem suam profitendi, seniores eligendi, Ministros probatos constituendi, eorumque proventum exigendi, aedificia diruta circa Tempa et domos Parochiales restaurandi ac omnia et singula Ecclesiarum munia exequendi, causas Matrimonii et alias quaslibet forum spirituale concernentes cognoscendi, dijudicandi, sententiamque de iis decisivam ferendi, scandala et errata Ministrorum corrigendi, rebelles debito modo puniendi; Item Secularibus adversus ecclesiasticos contententibus jus et justitiam dicendi; ecclesias suas bono et decenti ordine regendi, eaque quaecunque sui muneris esse censebuntur, rite exequendi; imo damus et concedimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, Comitibus, Vice Comitibus et Judicibus Nobilium quorumcunque Comitatum; Item Capitaneis, Praefectis, Provisoribus, Castellaris Arcium, ac aliorum quorumvis locorum Officialibus, Cunctis etiam aliis cujuscunque status, ordinis, conditionis, dignitatis et praeeminentiae hominibus, quorum videlicet interest, seu intererit. Item Archidiaconis, Diaconis, Plebanis, Senioribus et universis et singulis ecclesiasticis personis, modernis scilicet et futuris quoquo pro tempore constituendis harum serie committimus, et mandamus frimiter, quatenus vos quoque a modo in posterum annotatem Danielelem Beke, pro vero et legitimo, a nobis confirmato, et ecclesiarum praedeclaratarum, Unitariam (ut supra) Religionem profitentium Episcopo et Superintendente salutare, agnoscere, ac reputare, ac in omnibus ad functionem suam spectantibus debitam ipsi Reverendam

atque obedientiam praestare, Imo proventus etiam universos ipsi. ratione officii sui cedere et provenire debentes eidem integre administrare, et per eos, quorum interest administrari facere. Tandem proventus quoque Ministrorum ante occupatos, bonaque et haereditates ecclesiasticas, quovis nominis vocabulo vocitatas, ab Ecclesiis abalienatas, vel in futurum quovismodo abalienandas, ad requisitionem ejusdem Danielis Beke ipsis Ministris, juxta publicam Constitutionem Dominorum Regnicolarum, vos Nobiles, ducentorum florenorum, plebeae condicionis vero homines, sub duodecim florenorum Hungaricalium oneribus remittere, modis omnibus debeatis et teneamini. Quinimo in hac functione sua peragenda, omni ope et auxilio ipsi adesse ac tempore visitationis Ecclesiarum vestri in medio peragenda, de condigno hospilio, victualibus, equis, curru et sufficienti comitiva prospicere sitis astricti. Secus non facturi, praesentibus perfectis exhibenti restitutis. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die vigesimo sexta mensis Julii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Secundo. etc.¹

II.

Visitatoria Superintendentis Unitarii.

Georgius Rakoci Dei Gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Sicolorum Comes etc Fidelibus nostris Universis et Singulis Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, Supremis et Vice Comitibus, Judicibus, Juratis Assessoribus, ac toti Universitati Magnatum et Nobilium quorumcunque Comitatum, Capitaneis, Vice Capitaneis, Judicibus, Vice Judicibusque Regiis, Juratis Assessoribus, Primoribus, Potioribus, Primipilis, peditibus pixidariis ac Universitati Libertinorum Sicolorum nostrorum quorumcunque Sedium Siculicalium, Dominis item terrestribus et Patronis, Praefectis, Capitaneis. Provisoribus, Castellanis Arcium, Castrorum, Castellorum, et aliorum quorumvis locorum et bonorum officialibus, Prudentibus etiam et Circumspectis Primariis Regiisque Judicibus et Juratis quarumcunque Civitatum, Oppidorum, Villarum et possessionum, honorabilibus item Pastoribus et Ministris Ecclesiarum, et Rectoribus Scholarum Religionem Unitariam (ut vocant) profitentium, Cunctis etiam aliis cujuscunque Status, condicionis, gradus, honoris, officii, dignitatis et praeeminentiae hominibus, quorum interest, seu intererit, praesentes visuris, nobis dilectis. Salutem et Gratiā nostram. Cum nos inde ab auspiciato per Dei gratiam regimine nostro Principali, nihil omnium cujuscunque (receptae tamen) religionis, fidelium subditorum nostrorum uniformi aequabilitate conservanda habuerimus antiquius ex eoque Magistratus sive officiales etiam Ecclesiasticos sua semper autoritate illaesa volumus esse communiter, eisdemque vestigiis semper nobis insistendum ducamus gloriosum, Ideo ad tollendas confusiones et defectus quoscunque, qui in Ecclesias, partim propter Docentium, quorum dissolutiorum vitam,

¹ Az *Országos Levéltár* kincstári osztályában a 20 számú Liber Regius 112—114 lapjain levő eredetiből.

curam minus sedulam, vel etiam opiniones ab analogia fidei et sacrarum literarum dissidentes, partim vero propter verbi Divini neglectum seu contemptum et auditorum bona Ecclesiastica in suos usus profanos vertentium ingratitude contumacem irreperunt, et etiam ad quosvis alios errores emendandos et corrigendos Reverendum ac Honorabilem Danielem Beke Szentgyörgyi, Ecclesiarum religionem supra notatam profitentium Superintendentem in medium vestri ea ratione, et autoritate exmittendum duximus, ut Ecclesias vestras, ubique locorum in Transylvania (exceptis tamen tribus Sedi- bus Siculicibus Sepsi, Kézdi et Orbai, in quibus vel hactenus visitatio ac investigatio huiusmodi Pastorum etiam Unitariorum, juxta certam transactionem, penes Episcopum Orthodoxam Religionem profitentium perstitisse et nunc quoque persistere perhibetur) existentes et adjacentes visitet, carumque Pastores et Scholarum Rectores de Doctrina, vita ac moribus examinet, excessus eorum corrigit, mulctaque si id juris fuerit, inflictam, in eos animadvertat: Et simul coetibus etiam, si aliter fieri nequiret, convocatis, bona antiquitus ad Ecclesias collata, unacum redditibus Ministrorum, exacto etiam a quibus visum fuerit, juramento cognoscet, et omnia, quae a Majoribus vestris, viris piis et religiosis ordinata fuerant, in pristinum ac legitimum usum, assumpto etiam si res exposcularet officialium quorum- cunque locorum auxilio, sive praesidio revocet, ac si qui talia bona ab Ecclesiis qualitercunque abalienata obstinate retinere conarentur, eos in praesentiam, competentium suorum quosque Judicum et Magistratum, ubi ea de re decidatur, vel etiam in nostri praesentiam citet. Templaque et alia Aedificia Ecclesiastica, ad usum quotidianum necessaria, et qualitercunque collapsa, refici vel restaurari curet. Et denique semotis doctrinae vel opinionis pravae Ministris et Scholarum rectoribus, Pastores pios, idoneos et diligentes, Sacramentorum a Deo institutorum fideles administratores sufficiat. Proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut dum et quodcumque dictus Daniel Beke Szent Györgyi cum adjungendis sibi Collegis vestri in medium venerit, eidem unacum suis sociis securum, tutumque et liberum Commeatum praebere, eisdemque in praemissis omnibus, sine omni scrupulo et difficultate procedere permittere, vocati in coetum sacrum convenire, omnesque legitimos usus et redditus Ecclesiarum, ab antiquo ordinatos, et ab eis quomodocunque abalienatos, ad ipsius requisitionem incunctanter et de facto remittere, Vos vero Officiales quorumvis locorum, in his omnibus, eundem contra inobedientes sufficienti praesidio et auxilio juvare, et denique omnes et singuli Eidem omni ope et benevolentia adesse, de condigno ubique hospicio, victualibus, curru et equis, tutaque et sufficienti Comitiva, aliisque ad iter continuandum necessariis rebus modis omnibus providere et prospicere debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in Arce nostra Fogaras, die decima quarta mensis Aprilis. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragésimo Secundo ¹

¹) Az *Országos Levéltár* kincstári osztályában a 20 számú Liber Regius 114—115 lapján levő *eredetiből*

III.

Szent Ersebet et bona ad eandem pertinentia quondam Simonis Peczi Generoso Joanni Kemény collata.

Nos Georgius Rakoczi, Dei Gratia Princeps Transylvaniae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod cum nos superioribus temporibus, in Anno videlicet Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Octavo, juxta functionis nostrae Principalis exigentiam, veri cultus divini condigna habita ratione, Universos et quoslibet Sectae Sabbathariae sive Judaismo adherentes ditionis nostrae Transylvaniae incolas, vigore publicarum Constitutionum Dominorum Regnicolarum, super extirpando hujusmodi Judaismo editorum, per Directorem nostrum fidelem, servato juris ordine, ad 1-um diem Julii Anni praenotati in oppidum nostrum Des legitime ad jus attrahi demandassemus: Ibique omnes et singuli eidem Sectae adhaerentes, juxta praenotatas Regni constitutiones in nota perpetuae Infidelitatis, hoc est amissionibus Capitum et omnium bonorum, tam mobilium, quam immobilium, jure convicti et aggravati — inter eos Spectabilis et Magnificus quoque quondam Simon Pécsi de Szent Erzsébeth ob ejusdem Judaismi strictissimam professionem, perinde convictus et aggravatus. Etsi universa et quaelibet ipsius bona, ipsum solum proprie et praecise concernentia, in fiscum erant applicanda, perpetuo possidenda: Nihilominus tamen postquam idem Simon Pecsi, divino instinctu, ac spiritus sancti flamine ad meliorem se recipiens frugem, eidem haeresi renuncians condemnabili, veram Christi doctrinam, Religionemque omnium Christi Apostolorum et Evangelistarum Scriptis fundatam, scilicet nostram Orthodoxam sibi amplectendam, salubre esse cognovisset, ad singularem fidelium Dominorum Consiliariorum nostrorum propterea factam intercessionem, capiti ejusdem gratiam, et misericordiam fecissemus specialem, sustentationi etiam vitae ejusdem quotidianae, clementer prospectum esse volentes, totalem et integram possessionem Szent Erzsébet vocatam, cum domo et Curia nobilitari ibidem, quae videlicet ad numerum quinquaginta et trium Colonorum, item totales et integras possessiones, possessionarias, in possessionibus Szent-Ábrahám, quae in quinque colonorum, in Magyar-Sákod ad utius Coloni, in Nagy-Solymos ad Sex jobbagionum, in Héjasfalva ad quatuor Colonorum, in Sárd ad unius Coloni, hoc est in toto ad Septuaginta Colonorum numerum sese extendunt, eidem quondam Simoni Pecsi, ac Catharinae Barrabássi Consorti Suae vita ipsorum comite possidendas, remittendas et resignandas esse decrevimus, remisimusque et reassignavimus ac per manus dederimus, tali inter alias sub conditione ad expressum posita, Quod ipsis Simone Pecsy et Catharina Barrabássi vita functis, ex tunc deposita per fiscum, aut eum, cui eadem bona donata ex collata per nos extiterint, mille Tallororum cursorum justis ponderis summa, eorum haeredes, successores ac legatarii, eandem plenarie summam levare, et bona eadem Fisco aut Donatario, simpliciter remittere debeant et teneantur; Gratosum itaque et honorificum habentes respectum, proclarae fidei et fidelium

obsequiorum fidelis nobis sincere dilecti, Generosi Joannis Kemény de Bükös, Comitis Comitatus Albensis Transylvaniae, Arcis et praesidii Fogarasiensis necnon aulicae militiae nostrae equestris ordinis Supremo Capitanei, Thesaurarii, Cubicularii ac Tabulae Judicariae Jurati Assessoris nostri, quae ipse inde ab ineunte Juvenili aetate sua, tam Serenissimo quondam Principi Domino Gabrieli Sacri alias Romani Imperii et Transylvaniae Principi etc. augustae memoriae, praedecessori nostro, quam et nobis, postquam hujus Regni habenas divino nutu moderandas suscepimus, et patriae hujus nihil parcendo ullis suis laboribus et fatigiis in omnibus occasionibus, rerumque et temporum vicissitudinibus, et nominanter in generalibus expeditionibus nostris, una, quam in Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Sexto, cum videlicet Illustrissimus Hussain Pasa Budensis, ad aemulorum nostrorum suggestionem et incitamentum, contra nos et Regnum nostrum Transylvaniae arma injustissime sumpsisset, nosque ad vim illius iniqui conatus repellendam, cum fidelibus nostris Regnicolis viritum insurrexissimus, idem fidelis noster, Generalem Vigiliarum Praefecturam agens, postquam tandem Deo auxiliante, non praecipuam per militum nostrorum manum, Exercitus, ille Turcicus, ad oppidum Szalonta fusus, damnoque non mediocri repulsus, inde inimici eidem animis fracti, nobiscum pacem ineundam sibi consultius arbitrati fuissent, praecipuosque ex Magnatibus Turcos, in pignus tractandae pacis mittendos delegissent, ac ad Castra nostra transmisissent, idem quoque fidelis noster, eorundem Aemulorum nostrorum apud Turcas, perferendas acerbitates, penes patriae commodum et permansionem inter alios Magnates in se assumere, ac titulum hujusmodi pignoris tractandae pacis subire minime veritus, cum vitae etiam suae discrimine et jactura, satis superque testata reddiderit: Altera vero in praesenti hac, quam pro restituenda hujus, gentisque nostrae charissimae libertate plurimum labefactata, Anno superiori suscepimus, alterum Generalem agens, in reprimendis viribus exercitus validi Caesarei contra nos eodem Anno superiore destinati laudabili animi sui dexterrate, fide et constantia haud comparabili, nominisque sui Enchomio nunquam non morituro exhibuit et impendit, exhibiturumque et impensurum fore in posterum haud dubitamus. Totalem et integram eandem possessionem Szent Erzsébeth, cum domo et Curia nobilitari ibidem, necnon totales et integras easdem portiones possessionarias, in possessionibus Szent-Ábrahám, Magyar-Sákod, et Nagy-Solymos in sede Siculicali Udvarhely, Héjasfalva in Albensi Transylvaniae, et Sárd in de Küküllő Comitatus existentibus habitas. Totum etiam et omne ius nostrum Regium, si quod in eisdem etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur, aut idem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concerneret collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis etc. generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nomibus vocabulo vocitatis ad easdem et idem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus sub suis veris

metis et antiquis limitibus existentibus, memorato Joanni Kemény, ac aequaliter Susannae Kállay consorti suae ipsorumque haeredibus et posteritatibus, primum quidem masculini, iis vero (quod Deus benigne avertere dignetur) deficientibus vel non existentibus, etiam foeminini sexus (ipsius tamen Dominae Susannae Kállay, edicti duntaxat Joannis Kemény lumbis procreandis) universis clementer dandas, donandas et conferendas. Casu vero, quo iisdem Joanne Kemény et Domina Susanna Kállay (quod Deus clementer avertere dignetur) in utriusque sexus semine deficere artingeret, legatariis ejusdem Joannis Kemény, haeredibusque et posteritatibus eorum utriusque sexus universis, in et pro praetacta mille Tallerorum justi et veri ponderis summa, clementer inscribendas, conferendas et inpignorandas esse duximus. Ea conditione, ut memoratorum Simonis Pecszy et Catharinae Barrabás, haeredibus, successoribus vel legatariis iidem Joannes Kemény, Susanna Kállay, vel vero haeredas et posteritates eorum utriusque sexus universi, praetactum mille Tallerorum justi et veri ponderis summam deponere, numerare et exsolvere debeant et teneantur. Assecurantes nihilominus affidantes et certificantes eosdem Legatarios, quod si temporis in successu, nos vel successores nostri legitimi Transylvaniae Principes, aut alii quorum intererit, easdam possessioniones, domum et Curium nobilitarem, ac portiones possessionarias redimere et pro nobis aut pro sese recuperare vellemus aut pellent, ex tunc non nisi deposita prius et integre persoluta praescripta mille Tallerorum justi et veri ponderis summa, eisdem Legatariis vel vero haeredibus et posteritatibus eorum utriusque sexus universis adimemus aut adiment et pro nobis aut pro se non usurpabunt. Ad quod firmiter et inviolabiliter observandum, tam nos ipsos, quam etiam successores nostros, legitimos Transylvaniae Principes, sed et alios, quos intererit, obligatos, et modis omnibus adstrictos esse volumus. Imo illis damus, donamus, et conferimus, jure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, utendas, possidendas pariter et habendas; his vero ad Casum praenotatum inscribimus, conferimus et inpignoramus, assecuramus item affidamus et certificamus, obligamusque et obstringimus, salvo utrobique jure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Quas nos ad partem dictorum Joannis Kemény, et Susannae Kállay, haeredumque et posteritatum suarum, primum masculini, iis vero deficientibus vel non existentibus etiam foeminini sexus (ipsius tamen Dominae Susannae Kállay e dicti duntaxat Joannis Kemény lumbis procreandarum) univrsarum, in formam Privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Castris nostris ad Arcem Holics positis, die 23 mensis julii Anno 1645.¹

IV.

Donatio portionum possessionariarum a Domina Condam Barbara Kornis, ob Judaismi professionem ademptarum Generoso Johanni Bethlen.

Nos Georgius etc. Memoriae commendamus etc. Quod nos dignum et honorificum habentes respectum praeclarae fidei et fidelium

¹ Lib. R. Principis Georg. Rakoczi XXI. pag. 158—160.

Servitiorum fidelis nobis dilecti, Generosi Joannis Bethlen de Kis-Bun, quae ipse in omnibus occasionibus et temporum vicissitudinibus, non parcendo aliis suis laboribus et fatigiis, animo intrepido, magna cum nominis sui laude fideliter exhibuit, ex impendit, ac in posterum quoque se impensurum pollicetur; tam vero ex eo, quod idem ex singulari bonum commune promovendi propensione in aerarium Celsissimi, Principis Domini patris et praedecessoris nostri magni nominis, septem millia, et nuper in nostrum quoque benignitatis nostrae erga se declaratae svasu inductus, mille quingentos florenos hungaricales currentis et usualis Monetae administraverit, — Totales et integras portiones possessionaries in possessionibus Homorod-Szent-Pál, cum dimidietate domus et Curiae nobilitaris ibidem, item in Szent-Péter, Városfalva, Tankafalva, Jánosfalva, Dállya, Musna, Bágy, Lókod, Szent-Márton, Recsenyéd, Ujfala et Zetelaka, necnon totalem et integram dimidietatem Domus cujusdam et Curiae nobilitaris in oppido nostro Udvarhely, in platea Botos utca nuncupata, vicinatatibus domorum Agilium Joannis Vida ab una, et Stephani Mezei, ab altera partibus, omnino in sede Siculicali Udvarhely existentis habitas, quae alias Generosae quondam Dominae Barbarae Kornis, Generosi dudum Petri Paczolai de Szent-Benedek relictæ viduae praefuerant, sed ex eo, quod eadem contra publicas Regni Constitutiones Dogma Judaismi minus salutare amplexa, in exercitio ejusdem perseverasset, per fiscalem pro tunc Directorem in jus attracta, in Conventu fidelium nostrorum Regnicolarum ad I. diem julii Anni Domini MDCXXXVIII. ex edicto ejusdem Celsissimi Principis Domini Genitoris nostri piaae memoriae in oppido Déés habito, inter alias Judaismo laborantes, eadem quoque perpetuae infidelitatis convicta et aggravata existitisset, in Fiscum ac benignam collationem memorati principis genitoris nostri rite et legitime devolutae extiterant et relictæ, et ex benigna ejusdem Principis Donatione hactenus etiam ab eisdem Johanne Bethlen, Barbaque Váradi, conjuge sua in et pro praetacta septem millium florenorum Hungaricalium summa, jure inscriptio tentae et possessae. Totum etiam et omne jus nostrum Regium, si quod in eisdem portionibus possessionariis, Domibusque et Curiis nobilitaribus etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur, aut eadem et idem nostrum ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernerent collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, alpibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscaturis, piscinis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem et idem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis, et antiquis limitibus existentibus, memorato Joanni Bethlen, necnon Generosae Dominae Barbarae Váradi, conjugis suae, haeredibusque et posteritatibus ipsorum, primum quidem masculini, iis vero deficientibus, etiam faeminini sexus universis, jure perpetuo, Legatariis vero eorundem usque ad summam

septem millium florenorum Hungaricalium dedimus, donavimus et contulimus, cum facultate liberae dispositionis, assumentes insimul in nos ac successores nostros, legitimos scilicet Transsylvaniae Principes ipsos, Generosum Joannem Bethlen, ac Barbaram Váradi, eorumque heredes ac posteritates utriusque sexus, ac Legatarios universos, in quieto et pacifico domnio praenotatarum portionum possessionararum, Domorumque et Curiarum nobilitarium, usque septem millium florenorum Hungaricalium Summam, contra quoslibet legitimos inpetitores, turbatores, molestatores, causidicos et actores, propriis nostris laboribus, cura, fatigiis et expensis semper et ubique tueri, protegere, et defensando conservare velle, — Quod si autem hoc ipsum nos vel successores nostri praestare nollemus, non possemus, vel quasimodo non curaremus, aut vero nollent, non possent, vel non curarent, extunc praedictam septem millium florenorum Hungaricalium Summam paratis pecuniis, rerum quarumlibet aestimatione exclusa, eisdem Donatariis refundere teneamur et simus obstricti, teneanturque et sint obstricti, prout damus, donamus, conferimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possiendas, pariter et habendas, assumimusque et obstringimus, salvo jure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Quas nos in formam privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die 26 mensis julii. Anno Domini Millesimo Sexagesimo Quinquagesimo.

Georgius Rakoczy m. pr.

Joannes Horvath de Palócz

Secret ar. m. pr.¹

Az egyéni vélemények változnak vagy elenyésznek, az oklevelekben levő tények megmaradnak mindörökké, mint maga az igazság.

¹ Az *Országos Levéltár* kincstári osztályában XXV. jelzetű Liber Regius 259—261. lapján levő *eredetiből*.

JAKAB ÉLEK.

Jó az Ur mindenekhez?

(Egyh. beszéd.)

Zsolt. 145, 9. „Jó az Úr mindenekhez és az ő irgalmassága minden teremtett állatain.“

A természet működésében, valamint az emberi élet világában a kegyesség és kegyetlenség, a szeretet és gyűlölség különös ellentéteivel igen gyakran találkozunk. Egy derült napon, fényes napsugarak és miriád csodás alaktól körülvelt hegyről szemléltem a természet elragadó szépségét, midőn a hegy magasabb csucsan két ragadozó madarat pillantottam meg, a mint élet-halálra viaskodtak egymással, bizonyára zsákmány felett. A látvány mély benyomást gyakorolt reám. Hogyne! Hiszen a szépség és önzés, a csodálatosan nagyszerű és kegyetlenség ellentéteit szemléltem. Ez ellentétek folytonos váltakozását mindenütt és mindenkben tapasztaljuk. Mely nap felkelte vagy lenyugta nem hoz szerencsétlenséget, betegséget vagy halált valamely *ártatlan* életre? Aztán legtöbbször a jó, éretnyes emberrel történik a legrosszabb! Figyelemmel kísérve ily dolgokat, hitünk ingadozó lesz, a szeretet és remény lámpája elveszti olaját s keblünkben a csüggedés és hitetlenség terjeszti ki sötét szárnyait.

De marad-e ekkor keblünkben valami amaz érzésből, mely megegyezve az új kor felfedezéseivel, a művelt ésszel, elfogadhatná és helyben hagyná ama héber nyilatkozatot, hogy *Isten mindenekhez jó*? Hát a régi kegyesség önzetlen nyilatkozatai, kitörései, vagy az oly jelenetek, mint Ádám és Éva éneke az »*Elveszett paradicsomban*«, vagy más vallásos nyilatkozatok, mint az érzés és tulhajtott képzelem ömlengései, csak a költők és próféták kizárólagos tulajdonai? A legrosszabb esetben is kevés természetbuvár és az emberi természetnek még kevesebb tanulmányozója hajlandó tagadni és kétségbevonni, hogy a teremtő hatalom ne nyilatkozzék a *jóság alakjában* igen sok irányban. *A héják és más ragadozó madarak birodalma kicsiny...*

Sem a természet, sem az emberi élet nyilvánulása nem teljesen kegyetlen. És mégis bármily távoli okra vihethő vissza az ártatlan szenvedés, igazságtalanság és fájdalom, ha azok a jónak kevés kárpótlását tartalmazzák, kénytelenek vagyunk megengedni azt, hogy legalább a dolgok felszínét tekintve, Isten némelyekhez nem jó. És mi nem tudunk kitérni e kérdés elől; lehet-e Isten szeretetnélküli *némelyekhez és jó az egészhez*? Vagy más szavakkal: *vannak-e az*

egész mindenségre kiterjedő ezen jóságon kívül álló teremtmények is? Ha a szavak helyes használatát figyelmen kívül hagyjuk, képtelenségekre jutunk. Ha e kifejezéseket: »*egyed*« és »*egész*« a legszorosabb értelemben használjuk, végre is kényszerítve vagyunk elfogadni, hogy Isten csak némelyekhez jó és nem mindenekhez, hogy a legfőbb hatalomnak kiválasztottai vannak, hogy Isten személyválogató.

Azonban a »*minden*« és »*jó*« kifejezéseknek két jelentése van, melyeket egyforma joggal tulajdoníthatunk ezen szavaknak. Használhatjuk a »*minden*« szót rész szerinti értelemben. Midőn valaki azt mondja, hogy egy társaságnak minden tagja jelen volt; hogy az ezrednek minden embere feltűnt a mezőn, a »*minden*« szó rész szerinti értelemben van alkalmazva és senkit sem zár ki. De ugyanazon szó használatát »*gyűjtő*« értelemben is. Így mondhatni: »minden fa szép; vagy a fa *egészen* szép.« Erre leszakítok arról a fáról egy ágat és úgy találom, hogy az el van száradva és felelem: »itt van a nevezett fának egy része, a mely nem szép.« E kijelentésemre a felelet valójában nem lehet más, hogy az ember a fát, mint *egészen* nézte, akkor az ágak együtt és nem külön-külön voltak. Így szemlélve a világot, az elkülönített részek eltűnnek a szem előtt s megerősítetik, hogy Isten mindenekhez jó, habár van sok fájdalom, igen sok szembetűnő igazságtalanság, szivtelenség és kegyetlenség a világon.

A »*jó*« kifejezés is birhat két jelentéssel. Jónak nevezheti azt, a mi reánk kellemes hatást gyakorol. Ez értelemben a szülő jó gyermeke előtt, midőn pénzt ad gyönyörködtetésére; — értelemben jóknak tartjuk barátainkat irányunkban, ha ők megdicsérnek, vagy nekünk hizelegnek. De megfordítva, a szülő nem jó gyermeke előtt, ha a javítás vesszőjét használja és barátainkat sem tartjuk jóknak irányunkban, ha ők, minket megismerve, hibáinkat szemünkre vetik. És most lehet, hogy a szülő több jót tett gyermekeinek a kedveskedések megtagadása, vagy a javítás vesszőjének alkalmazása által. Lehet, hogy barátaink valóban szivességet és hasznos szolgálatot tettek, midőn hibáinkat felfedezve, azokra figyelmeztettek.

Némelyek előtt Isten nem jó mindenekhez, a fenn említett értelemben, t. i. ha nem mindenkinek és nem mindig okoz kellemes érzéseket. De ez állítás ellenkezője, vagyis hogy Isten mindenekhez jó, könnyen kimagyarázható, *ha az egyéni fájdalmak az általános értelmi izlést és erkölcsi elveket szolgálják és ha a szerencsétlenségek alája vannak vetve egy általános rend okának, egybehangzásnak, bölcseségnek és szeretetnek.*

A mi tudatunknak — minél teljesebb lesz — két oldala van. Egy felől van a tudomány, kimért, szabatos elveivel, a tényekből vezetve le a törvényt és szigorúan részletezve az egész természet működési folyamát; másfelől van a költészet, a dolgokat nem külön, hanem mint *egészen* szemlélve s úgy írva le az egyetemet, a mint azt a képzelem festi. A tudomány segítségével gondolatunkban elméletileg részekre szedjük a világot s annak egyes, elkülönített részeiben szemléljük a világnak, tehát az egésznek folyását, útjait, szen-

vedő és cselekvő változatait. *A tudományosság veszélye ebben áll, itt kezdődik.* A részletezés szokásainál fogva megtanuljuk igen nagy súlyt fektetni az utakra, a módokra és figyelmen kívül hagyni a végcél és végeredményt.

A tudományos szemlélés hü lehet, de még sem foglalja magában a teljes igazságot. Valamint a következtető tehetség csak egy része az emberi tehetségnek és nem foglalja magában az egész értelmi szervezetet, ugy a világnak egy külön, részletes magyarázata csak egyoldalu magyarázat. *A csoportosító összetétel a részletezésnek szükséges kiegészítője.* A költői szemlélés, mely elfogadja az elrejtett jóságot, kegyelmet, nem szabad, hogy megvetessék azok által, kik az igazság lelkiismeretes kutatásában fáradoznak, kik a hitért, reményért és szeretetért sóvárognak, élnek és meghalnak.

Ennek a felfogásnak ellent lehet mondani azzal, hogy nem fektethetünk egyenlő súlyt azokra a módokra, elvekre, a melyek egymást kizárják. Ha a tudomány ellentmond a költészetnek, hogyan merészljük előnyben részesíteni a világegyetem költői felfogását? Hogyan hihetjük, hogy Isten jó mindenekhez, miután a tudomány az igazságtalanságnak és kegyetlenségnek oly számos példáját tárja fel előttünk? ha a mi tiszteletünk, engedelmisségünk érzete ellentétben áll azokkal a példákkal, melyeket követnünk kellene? *De az ellentmondás, a világnak tudományos és költői felfogása között csak látszólagos és nem valódi.* A különbség a kellemes és kellemetlen érzések között ki van egyenlítve, ha az általános rend, egybehangzás és szépség jön segítségünkre. Nem a természet elkülönített egyes tünetei, nem a külön álló ösztönök az állatokban, nem a részletezett tehetségek és érzések az emberben az, a mit mi jónak nevezünk; de a természet működésének egyetemessége, a kegyetlenség épp ugy, mint a kegyesség; az állati ösztönöknek összesége, az anyamadar övéinek védelme éppen ugy, mint a héjja zsákmányoló ösztöne; minden tehetség és érzés az emberben, a ravaszság, melylyel rászedi valaki versenytársát, vagy megrabolja ártatlan felebarátját épp ugy, mint az a szeretet, melytől indítatva eladja valaki vagyonát, hogy másokat felsegítsen a nyomorból; minden érzelem, legyen kellemes vagy fájdalomteljes: *saját hatáskörében az egytetemes rendnek, szépségnek és jóságnak a tényezője,* együtt munkálva egy tökéletes világ előállítására, mely minden józan észre mély benyomást gyakorol, mint az igazságnak, bölcseségnek és jóságnak csodája. Tudományunk annál mélyebb, minél részletesebben vizsgáljuk a kicsinynek látszó dolgoknak magasabb irányu hasznát. *A mohának és gyomnak is van szerepe; a természet eldobott rongyainak is becse.* Ha így gondolkozunk, akkor a kegyetlenség egyes példáit a dolgok egészében ugy tekintjük, mint az értelem végcélját, s akkor mondhatjuk: igen, a világnak költői felfogása nem kevésbé igaz, mint a tudományos! *az egyik nem teljes a másik nélkül,* s hogy a héber dalnoknak igaz és mély látása volt akkor, midőn így énekel: „jó az Úr mindnekhez és az ő kegyetlensége minden teremtetett állatain.”

Az ember a hangulat teremtménye. Ma, talán nyarunk közepén,

Istennek rejtelmes világáról, Miltonnal úgy beszélhetünk, mint egy „tökéletes alkotmányról, csodálatos szépségről“; holnap unalmas és félelmes novemberi napunk lehet, sűrű köd vesz körül; nyomasztó, vigasztalhatatlan mélabú szállja meg lelkünket s akkor csak az igazságtalanság példáit, az ártatlannal történt gonoszságot, a bűn diadalutját, az erény bukását látjuk.

Az erősebb férfikor uralkodik a különböző kedélyhangulaton. Egyenlitéssék ki a tudományos felfogás a költői által; csoportosítassanak a természet tünetényei, az emberi élet ezernemű nyilvánulásai egy egészé, vitessék az ember a képzelem és érzelem szellemesített magaslatára; az ember lelki élete hasonlítson egy hajóhoz, mikor az a tenger egy kis öblében horgonyoz. *Szélcsendben a horgony nem feszül . . . az ész aprólékos kifogásai nem nyugtalanítanak.* Bár az észszerű hit nyughelyének lehet egy kiskörű változása, de mint a hajó kikötőhelyén viharban sincs veszélyben, úgy ez is megtartja folytonosságát, elegendő biztonságul mindennek az ég alatt, s midőn a szelek megszűnnek, a hit hajója békében nyugszik helyes életünk nyugodt, cse ides vizén. Egy nyugodt és helyes életnek titka a kedélyen való uralkodásban, a tudományos és költői felfogás egyesítésében, az egész ember egyöntetű mivélésében rejlik. „*Legfőbb vágyam*“ — mondja Kepler — „*feltalálni Istent saját bensőmben, a kit magamon kívül mindenütt megtalálok.*“ A személyes jellem jótékony hatást gyakorol az értelemre.

Az emberi élet kis világa egy isteni rend, jóság és szépség országa lehet. És így, magunkban birva Istent, az örök jóság látása növekedni fog; megszilárdul bennünk az a meggyőződés, mely boldogságunk s erényes életünk főfeltétele, hogy a világ lelke igazságos, hogy az egyetemes hatalom, melyet a héber dalnok Istennek nevez, jó mindenekhez s gyöngéd kegyelmének köpenyével betakarja az egész működő világegyetemet. — Amen.

(Angolból.)

NAGY LAJOS,
s. lelkész.

Király-hymnus a XVII-ik évszázban.

A héber vallásos költészet remekei közt nem utolsó a XLV-ik zsoltár, mely az ifju királyi pár dicséretét zengi a keleties phantasia szokott fellengő hurjain. Bogáthi Fazakas Miklós magyarázata szerint, mikor Salamon, Dávid fia, az aegyptusi király leányát magának feleségül hozatta, ezt éneklék az ifju házaspár tiszteletére Lévi fiai, a kántorok.

E felfogás értelmében valóságos mennyegzői éneket alkot a fordító Bogáthi e zsoltárból. Beleszövi a versfőkbe a czimül is szolgálható mondást: *Házasoknak áldomásáról*. A rhythmust és nótát egy elterjedt virágénektől kölcsönzi: *Egy sívó sólymot most lettem*. S az eredeti zsoltár szelleméhez hiven, az ének első felében megéneklí a zsidók bölcs és igazságos, hatalmas és gazdag ifju királyát; a további részben pedig a szépséges uj királyasszony dicséretét éneklí, a kinek örök hírt és emlékezetet jósol az ének utolsó szavaival:

Országokon neved léssen,
Mert ez ének tudva léssen,
Kiből örök hired léssen:
Emlékezeted nemzetek közt léssen.

Szerencsébb kézzel nyult e költői tárgyhoz Thordai János, a ki Bogáthihoz hasonlóan kolozsvári ekklezsiánknak papja lévén, előde nyomdokait követve, szintén lefordította igen értelmes és szép magyarsággal mind a 150 zsoltárt.

Melly ditsiretekkel
Istent több szentekkel
Ditsirte Asaph rendi,
Immár sok nemzetségh
S minden kereszténységgh
Azokat szájjal zengi;
De az Magyar nyelven
Thordanusnál szebben
Nem énekelte senki.

Igy nyilatkozik e zsoltárfordításról 1679. február havában Felvinczi György, az első magyar szinigazgató, a kinek a Thordai és

Bogáthi zsoltáraiból ékes pennával készített Graduale-ja az unit. főiskolai könyvtár egyik disze.

Thordai Jánost a költői alkotás tekintetében sokkal kedvezőbb helyzetben látjuk Bogáthiánál. A mellett, hogy nyugalmasabb, mondhatni boldog életet élt, bizonyára sokat tanult nagyhirű elődének hí és vigyázó gonddal készült, hangulatos, bár nem egy helyen nehéz és már akkor ódonszerűnek tetsző zsoltáraiból. Mind pedig Szenczi Molnár Albertnek új formákban gazdag, simán és kellemesen csendülő rhythmusain is sokat okulhatott, a melyeknek könnyedén lejtő fordulatai tudvalevőleg nem kerülhették el helyenként a félreértés, sőt a teljes érthetetlenségnek is veszélyét.

Felvinczi György fennebb idézett ajánló versében így fejezi ki e tárgyról az ő korának vélekedését:

Noha Clemens Maroth
És Béza töttek jót
Ezzel Magyar nemzetnek,
Hogy Franczia nótát
Szabván, töttek cotát
Feliben mind ezeknek;
De az értelmére,
Vedd bár jó elmére,
Nem juthatsz mindeniknek.

E sok tekintetben tanulságos példaknál még jobban hatott Thordai elméjére azon nem kicsinylendő fontosságu külső körülmény, hogy költőnk épen 1626-ban s így tehát a közlemény keletkezésével egy időben, szemellátott tanuja volt az akkori bölcs, vitéz, gazdag és hatalmas erdélyi fejedelem lakodalmának, melyet nagy vigassággal és szemkápráztató fénynyel ünnepelt meg Felső-Magyarország fővárosa, a mennyegző valódi színhelye, Kassa, s utána az akkor még valóban „kincses“ Kolozsvár is. A gazdag polgárság és az unitárius városi tanács nem kimélték a költséget a fejedelmi vendégek méltó fogadásánál. A pazar tavaszi ünnepélyek egymást érték az uri rend, a hatóság és polgárság, sőt az óvári unitárius collegium részéről is, mely tánczczal, énekkel egybekötött színi előadásokat rendezett az idegenek és „Erdély csaknem összes mágnásai és nemesei“ tiszteletére.

Felgyujtá képzeletét a költői lelkű prédikátornak az új fejedelmi pár ünneplésénél álmétkodva szemlélt pompa, fény és vigasság. Bár Gábriel fejedelem, a választott magyar király ő felsége, nem volt már ekkor valami hódító alak, mindazáltal elég daliás férfi volt; okossága, vitéz bátorsága és vezéri szerencséje nagy hirnevét tudva,

bárkinek is megakadhatott szeme rajta és javakorbeli idejét sem multa még el. Az ifju fejedelemasszony édes-kedves volta pedig a világon minden jót ígért; családja sem volt bizonyára hátrább való a pogány Pharao nemzetségénél, s hazája is, ha nem is épen a Vöröstenger mellett, talán még messzebb esett mint Aegyptus a boldogan lakodalmazó Izrael földétől.

Innen láthatjuk azt a nem közönséges jelenetet, hogy a föllelkesült költő magasabbra szárnyalt magánál az eredeti zsoldárnál is s egy ideális ifju magyar fejedelmet rajzol a mennyegzőjét ülő Bethlen Gábor képében, a kinek „bölc s nyelve szava s vig szive kegyelemmel, szeretettel rakva“; a kinek erős keze fegyverét vérben nem keverte, mégis hatalmasan a nélkül is ellenséget vert, annyira, hogy „csudaképen győzelem van kötve karához“; megalázta kevély és felfuvalkodott ellenségeit s országlása, birodalma örökkévaló lesz:

Mivelhogy az igasságot hiven szeretted,
Az törvénytelenégeket pedig gyűlölted:
Azért az Ur Isten, az te istened,
Vigasságnak olajával fölszentelt téged.

Ki nem ösmerne a hatalmas és szerencsésen inkább, mintsem minden ponton igazságosan uralkodó Bethlen Gáborra e hízegő szép rajzban és kinek ne dobogtatta volna meg szívet az általános nyilatkozó közörm a mímornak e boldog napjaiban, mikor a sokat ígérő szép frigyből hatalmas összeköttetésekkel bíró utódot vártak, a ki biztos alapra helyezi a kiállott sok vihar után immár szerencsésen boldoguló Erdély jövőjét. Vagy mint a költő sokkal szebben kifejezi:

Az te széked az Istentől vagyon és megáll;
Isten által az te pálczád örökké regnál.
Jó voltodért országodra áldás száll:
Birodalmad megmozdulhatatlanul megáll.

E szívének kedves czélat érdekében tér el a hazája szerencsés sorsán föllángolt költő mind jobban (bár a kiindulásnál pontosan meg egyeznek) a Bogáthi hivebben fordított zsoldárától. Egy szóval sem említi a zsidó király sok feleségét, mint az eredeti zsoldárban olvashatjuk, a kiket az talán ritkán is lát, Bogáthi naiv vélekedése szerint. Az újabb és lelkesebb magyar költő királyának csak egy felesége van, az is király leánya s „tisza merő vont aranyban“ jelenik meg királyi ura előtt, „gyönggyel és gyémánttal fúzve mind körül“, — egészen a XVII. sz. izlése szerint. Azután is feltűnő hévvel biztatja, bátorítja költőnk: atyja házat felejtse el az istennek is annyira ked-

vében élő hatalmas király kedvéért, felejtse el a reá váró nagy aszszonyságért (ma uraságot mondana), melyben ezután része lesz; de felejtse el különösen azért, mert úgy a frigykötő fejedelemnek, valamint egész népének legfőbb reménye — költőnk szavai szerint:

Atyád, anyád helyett sok szép magzatid lesznek,
Kik ez földön nagy fejedelemséget vesznek.
Téged elméjekben s szívekben tésznek
És jótéteményedért háláadók lesznek.

1627-ben készült el Thordai János teljesen az ő zsoldáraival. A reá következő egy-két év már megmutatta, hogy a teljesen magyar lelket öltött XLV-ik zsoldár itt bemutatott szép reménykedései csak épen oly kevéssé válhatnak be, mint annyi sok más kecsesgető tervelgetés a balsors-üldözött régi Erdély történetében.

Most már átadjuk a szót Thordai igazán szép költeményének. A külformára nézve csak azt jegyezzük meg, hogy ebben a költő a leghangzatosabb-é s legerősebb rythmusu régi unitárius éneket követi. Verselésmódjára nézve pedig feltűnő lehet a sok alliteratio, melyekre Thordai különben keveset ad, eltérve ebben is Bogáthitól, ki kiváló előszeretettel alkalmazta költeményeiben az ősi magyar verselés e jellemző sajátságát.¹

Psalm. XLV.

Nóta: *Magasztallak én Istenem Uram és (Atyám).*

Friss² termettel, gyenge³ szinnel, ékes személylyel,
Minden embernél az király szebb tekintettel.
Piros ajakidon kedv ül szép szerrel;⁴
Fénlik orczád teljes lévén gyönyörű vérről!

Édes új raj-lépes méz csak bölcs nyelved szava;
Kegyelemmel, szeretettel víg szűved rakva.
Csak merő jó vagy mindenestől fogva,
Minden féle jókkal meg vagy Istentől áldva.

Oldalodra kösd fel az szép aranyas fegyvert,
Az örömnök fegyverét, az melly nem ölt embert,

¹ Az alliterációkra nézve álljon itt például a negyedik strophá:

Uri díszes, dűcsőséges köntösödben járj.
Jól fú az szél: nagy szerencséd, — senkitől ne várj!
Az sereg elein bátor szívvel járj:
Mind ez világ négy részéről diadalmat rárj.

^{2 3} Ma: üde.

⁴ Szép móddal.

Mellyet erős kezed vérben nem kövert:¹
Hatalmason a nélkül is ellenséget vert.

Uri diszes, dűcsőséges köntösödben járj.
Jól fú az szél:² nagy szerencséd, --- senkitől ne várj!
Az sereg elein bátor szível járj:
Mind ez világ négy részéről diadalmat várj.³

Az te erőd s nagy hatalmad kiviszen s meghoz.
Szilígyiségedhez⁴ bizhatol s egyenes szóddhoz.
Nem árt semmi: bizzál igasságodhoz;
Csuda képpen győzelem kötve karodhoz.

Kemény szigonyos nyilaid ellenségednek
Kevély és fel fuvalkodott szívében esnek.
Viszont birodalmi az pogány népnek,
Egyetemben magokkal, hatalmadban esnek.

Az te széked az Istentől vagyon és megáll;
Isten által az te pálczád örökké regnál.
Jó voltodért országodra áldás száll:
Birodalmad megmozdulhatatlanul megáll.

Mivel hogy az igasságot hiven szeretted,
Az törvéntelenségeket penig gyűlölted:
Azért az Úr Isten, az te istened,
Vigasságnak olajával felszentelt téged.

Megkent és minden társaid felett urrá tött,
Frigyet kötött veled és édes atyáddá lött.
Istentől az király gazdagságot vött:
Az ő kénceses tárházán örökös sáfár lött.

Arany, ezüst, drága kenet, ékes öltözet,
Bibor, bársony, kamuka⁵ és atlacz csömölyet,⁶
Uri méltósággal minden böcsület:
Adatott az Úr Istentől kedvvel tölt élet.

¹ Kevert.

² Jól megy dolga, szerencsés. V. ö. »Indulásra jel adaték; azonnal a zászlók és sűrű kopják lobogói a széltil eléfelé nagyon kezdettek vala fuvat-tatni, mellyből az vitézlő nép közül sokan, a kik üdösebbek és próbáltabbak valának, hogy azt mindenha jó omennek, jó szerencsemutató jelnek tapasztalták volna, most is belőle jót jövendölnek vala.« *Szalárdi*. Siralmas m. krónika. 148.

³ A koronázaskori szertartásra czéloz e szavakkal, mikor a király a világ négy része felé vág a Szent István kardjával.

⁴ Ma: *szelídségedben*.

⁵ Pannus damascenus; damast.

⁶ Másképp *csemelet* vagy *csemélet*. Itt habos vagy hullámos színt mutató selyemruhát jelent.

Merő elefánt tetemből¹ csinált hajlékban
Lakol gyönyörűséggel, bévont palotában.
Cedrus, cyprus és lilium illatban
Nyugszik szived, lelked él boldog állapotban.

Szolgáid az főrend és nagy urak fiai,
Az kik előtted s utánad szoktanak járni.
Szolgálóid az királyok leányi,
Az kik örvendetességgel készek szolgálni.

Feleséged, az királyné, jobbod felől ül,
Tiszta merő vont aranyban elődben kerül.
Gyönggyel és gyémánttal fűzve mind körül:
Tapsol ezen, vigad, örvend szived és örül.

Örömedben szóllasz mondván: „Édes jegyesem!
Tekints reám és hallgasd meg szómat, édesem!
Az te atyád házáat, hű szerelmesem!
Felejts² el én reám képest³ gyönyörűségem.“

„Az te kedves, ékes, kegyes, szép termetedet
Kedvellem és szeret ezért szívem tégedet.
Apolom⁴ ékes és szép személyedet.
Urad vagyok, mutasd hozzám tés⁵ szerelmedet.“

„Nagy asszony lész: az Tyrusnak főfő asszonyi
Előtted térdet és fejet szoktak hajtani.
Az urak is készek ajándékozni;
Téged mind kicsiny és nagy rend kész asszonyolni.“⁶

„Az te diszed, dücsőséged mind kül-belől szép,
Mint az arany s drágakővel ékesített kép.
Boldogágod teljes. minden jóval szép.
Mindenféle gazdag áldás, mint harmat, ellép.“

„Bévitetel az királyhoz, az te uradhoz;
Utánad az sok szűz leány serege sort hoz.⁷
Vigasságban visznek bé az királyhoz,
Az királynak dücsős, superlátos ágyához.“⁸

¹ Ma: elefántesontból.

² Ma: *felejtsd* el.

³ *Én érettem?*

⁴ *Apol*: csókol.

⁵ *Tés*: te is — székelyesen.

⁶ Ma ily formán mondanák: mind kicsiny- s mind nagyrendű kész téged uralni.

⁷ Sort *húz* vagy von? A. m. rendet áll, sorban feláll.

⁸ *Süperlát*: Velum, anlaeum, ein Fürhang. (*P. Pápai*)

„Atyád, anyád helyett sok szép magzatid lesznek,
Kik ez földön nagy fejedelemséget vesznek.

Téged elméjekben s szivekben tésznek
És jó téteményedért háláadók lesznek.“

*

Hogy az Dávid király fia házas társot vón,
Mind az egész ország népe vigasságban lón ;
Örömében ilyen dicséretet tón,
Kit¹ Dávid az negyvenötöd zsoltárban bévón.

¹ Ma : mit, melyet.

KANYARÓ FERENCZ.

Egyházi szemle.

Mikor minden csendes, az egyházak harcza megszűnt, a nemzetiségi ellentétek elsimulnak, a politikai élet csendesebben folyik medrében és a nemzet egy egész esztendőtt akar ünnepelni ezer évi küzdelme után a béke ölen, úgy látszik hogy ez állapot némelyek előtt egyhangúságánál fogva unalmas. Kell ilyenkor is valami érdekesebb izgalmasabb dolog, a mi e békés esztendőben is táplálékot nyújtson azoknak, kik a különös iránt nagyobb rokonszenvvel viselkednek. Ilyen érdekkeltő régi fegyver a theológiában az *odium theologicum*, melyet mihelyt előrántunk, azonnal változatosabbá tesszük az ünnep egyhangúságát.

Azt kell hinnünk, hogy ez adott tollat a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság titkárának, Szöts Farkasnak is, ki a társaságnak általa szerkesztett folyóiratában egy cikket közöl, melyet olvasóink lelki épülésére mi is ismertetünk. E cikk a „*Protestáns Szemle*“ ez évi 2. füzetében jelent meg és, bár az „*Értekezések és Tanulmányok*“ rovatában áll, inkább vezércikk akart lenni ez időnek soknemű tévelygéseire ellen, melyeknek egyedüli orvossága, már t. i. a cikkíró felfogása szerint, az az ugynevezett protestáns theologia, melyet olvasóink bizonyosan csak kálvinista theológiának neveznének.

Cikkíró szerint kétféle theologia van: evangyeliomos theologia és evangyeliom nélküli theologia. Az evangyeliomos theológiának kettős alapelve van „Első: *váltságot, üdvösséget csupán az Isten adhat*, ember nem képes magát sem megváltani, sem üdvözíteni, mit a theologia így fejez ki: megigazulunk nem a törvény cselekedetéből, hanem az Isten kegyelméből, mely megjelent a Jézus Krisztusban. Második: *a hit és cselekedet* egyedüli mértékzsinorja a Szentírás, mely Isten szava, Isten igéje.“

Igaz hogy „alapelv“ alatt sok mindent lehet érteni, de hogy a keresztény theológiának ez lenne alapelve, azt nem engedjük meg. Az a valami mely e kettős alapelvre fel épülne, lehetne akár szép is, akár jó is, de a theológiának csak másodrangú szerepe lenne abban. A fő dolog a váltság, az üdvösség lenne, tehát az emberi szükség, az emberi érdek. Mennyivel magasztosabb, istenibb és ezen kívül inkább is theologia az, melynek kettős alapelve: „Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. A második pedig hasonló ehhez: Szeressed felebarátodat, mint tenmagadat.“ Ez már evangyeliomos theologia a szó mindennemű értelmében, melyet az evangyeliom még a következő érdekes szavakkal

vezet be: „Én vagyok Ábrahámnak Istene és Izsáknak Istene és Jákobnak Istene. Az Isten nem holtaknak, hanem élőknek Istene.“ (Máté 22, 32—39.)

Igaz, hogy cikkirő az egész Szentírást nevezi evangyéliomnak s az egészből vonná le a theológiának kettős alapelvét, de hisszük hogy még saját felekezetének tagjai is a keresztény theológiának fontosabb elvei gyanánt ismerik el a szeretet két nagy parancsát, mint a theologia alapelvei gyanánt felhozott soteriologiai nézeteket.

Hanem a miért a cikket különösebb figyelemre méltatjuk az az írónak az evangyélium nélküli theológiáról való nézetei. Hogy félre ne magyarázhassuk az író, és hogy az az „evangyéliomi“ hang és lélek se változhassék meg kezünkben, közöljük lényegesebb állításait szószerint.

Evangyélium nélküli theologia cikkirő szerint mindazok a theologiai rendszerek és irányok „melyek vagy egészen leszakadtak az evangyélium törzséről, vagy megszűrve s emberi bölcsességgel fölhígitva hirdetik és érvényesítik a kereszt evangyéliomát. A két alcsoport külön elbírálás alá esik, mert más-más az alapelve s így más a lelke és az ereje. Amaz elvből megtagadja az evangyéliomot, a kijelentést, a megváltó Krisztust, a váltáságot; tehát evangyéliom- és Krisztus-tagadó. Ez felhígitott meggyengített evangyéliomot, megcsontított Krisztust prédikál; tehát evangyéliomgyengítő.“

Az első alcsoport minket kevésbé érdekel, mert nem reánk vonatkozik, hanem csak azokra, kik egészen elvetik a kijelentést, kik azt hirdetik, hogy a theologia az emberi bölcsesség műve. Hogy ezek alatt mit ért cikkirő, azt nem is akarjuk tudni. Felhozza Strausst, Feuerbachot és Renant mint ide tartozókat és elnevezni őket „keresztényen pogányok“-nak.

Hanem érdekesebb az, a mit a második alcsoportról mond: „Az evangyéliomot meggyengítő theologia körében többféle árnyalat különböztethető meg. Két árnyalata egyházi hitrendszert is alkotott a *romanismusban* és az *unitarismusban*. Félábbal mindkettő az evangyéliom alapján áll, de másik lábával mind a kettő idegen elemet visz be a kereszténységbe.“ Ezután a római katholicismusról állítja, hogy annak kereszténysége nem krisztusi, nem evangyéliomi, hanem elfajult korcs-kereszténység, majd az unitarismusra térve így folytatja:

„Az unitárius is csak félábbal áll az evangyéliom alapján, másik lábával a rationalismus ingatag talajára lépett. Azt hirdeti, hogy a hit és cselekedetek mérték zsinorja a Szentírás és az ész, sőt a Szentírás is a józan okosság szerint magyarázandó. És épen ez az unitarismus Achilles-sarka. Az ingatag észelvőség meggyengíti az evangyéliomot s kaput nyit a rationalismus tömérdek tévedéseinek, melyektől csak úgy hemzseg mind a régebbi socinianismus, mind az újabbkori unitarismus. Az evangyéliom ellenére megtagadja a megtestesülést (incarnatio), a Szentháromságot, a Krisztus istenségét, az eredendő bünt, az üdvözítő kegyelmet s az evangyéliom természetfeletti erői helyébe a rationalismus emberi tapasztalatait rakgatja. Evan-

gyélioma emberi, Krisztusa emberi, váltsága emberi, egész vallása emberi; üdvösségének nincs isteni biztosítéka, erkölcsiségének nincs isteni sanctiója, vallásának nincs isteni ereje. Ekként az unitarismus a rationalismus révén vegyíti és *sabnyítja* el az evangéliomi kereszténységet. Az unitarismus is: theologia evangéliomi nélkül, *dudva* keresztyénség, *fattyu* protestantismus, mely *elviszterüleg enerválja* és *degenerálja* az evangéliomos theológiát.

Eddig szól kizárólag az unitarismusról az ugynevezett evangéliomos theologia nagy védője, sőt ugyanaz még azt is ki meri mondani, hogy gyümölcseről ismerhetjük meg nemcsak a fákat és embereket, hanem a theologiai rendszereket is. Ime itt a gyümölcs! Nem tudjuk, hogy Jézus szavait használjuk-e: „bocsáss meg nekik mert nem tudják, hogy mit cselekednek;“ vagy az apostollal örvendünk, hogy ez evangéliom iránt heretikusoknak ítélnék minket. Az ilyen argumentumok tán a 16. százban mégcsak megjárták volna, de ma már minden mivel ember megvárja, hogy ha nézetei ellen beszélnek, az legyen a tisztesség és illem hangján. Annál kevésbé van helye ilyen pszichológusnak, hol hitnézetekről van szó, mely némelyek előtt szent is szokott lenni. Hisszük hogy cikkíró maga is meg van győződve, hogy nemcsak az a pár százezer tagadja meg ma már mindazokat, melyeket csak az unitáriusok bünei gyanánt sorol fel, hanem milliók azok közül is, kik nem vallják magukat nyíltan unitáriusoknak.

Azonban egy cikknek szépsége, az író izlésétől függ. Ha egy theológiával foglalkozó írónak izlése még az ilyen hangot is megengedi magának, azt csak szomorúan kell konstatálnunk, s még szomorúbban, ha ez esetleg az olvasók szája-ize szerinti volna, mit a jelen esetben nem hiszünk. De kifogásunk van a tartalom igazsága ellen is. Ingatag talaj lehet az irrationalis evangéliom vagy az evangéliom nélküli rationalismus, de az a vallás, melynek alapja az evangéliom és a józan ész, istennek e két legszebb ajándéka, legyen az unitarismus, vagy viseljen bármely más nevet, oly szilárd alapokon nyugszik, melyen a pokol kapui sem diadalmaskodhatnak. Az „ész-*elvőség*“ nem gyengíti az evangéliomot, hanem erősíti, sőt megvédi azt a kriticizmus tulkapásai ellen. Ha voltak tévedések a régi socinianismusban és vannak az újabbkori unitarismusban, ez nemcsak ezen rendszerek hibája, hanem minden rendszeré, mely eddig a theológiában szerepelt. Csakhogy az unitarismus kész belátni tévedéseit és megszabadulni azoktól, míg némely rendszerek még akkor sem teszik ezt, ha a Jézus Istenére az örök kinzás bélyegét sütik rá. Nem **tény** az sem, hogy az unitarismus megtagadja a megtestesülést (incarnatio); hanem épen állítja, hogy ez a megtestesülés nincs egy bizonyos időhöz kötve, hanem örök, mint maga az Isten. Megvolt ez Krisztus születése előtt is és megvan ma is. Sőt még a gonosz szellem megtestesülését sem tagadja, mert naponként látja.

Nem tagadja az unitarismus a Krisztus istenségét, hanem épen állítja, hogy ha a végetlen Szellemből külső munkáin kívül valami látható, az a Krisztusban volt legnagyobb mértékben, s az ő követői-

ben van ma is. Nem tagadja az unitarizmus az üdvözítő kegyelmet, hanem épen állítja, hogy a szerető mennyei Atya ezt a kegyelmet nem tartja vissza csak bizonyos kiválasztottak számára, hanem kiterjeszti azt mindnyájunk számára, még azokra is, kik emberi ész szerint nem érdemelnek meg.

Igy tehát csak csupasz állítás, szavakkal való játszás az, hogy az unitarizmus „evangélioma emberi, Krisztusa emberi, váltsága emberi, egész vallása emberi.“ Az unitarizmus elvei szerint az ember nem olyan, mint az *Egyezségi okirat* szerint t. i. kő, fa-czölönk és sár, hanem a teremtés koronája, Istennek gyermeke. Igy az *emberi* sem olyan megvetendő valami, mert az Isten az Ő lelkét adta az emberbe. Az isteni és emberi nincs annyira elválasztva, hogy azok ne találkozhatnának. Éppen ezért van az unitárius „üdvösségének isteni biztosítéka, erkölcsiségének isteni sanctiója.“

Még egy állítására ki kell terjeszkednünk t. i. arra, hogy „az unitarizmus: theologia evangéliom nélkül.“ Czikkirő egész czikkében az evangéliom kifejezést a szentirással egyenlő értelemben használja és így megfosztja azt eredeti és sokat mondó értelmétől. Nohát, nekünk bizony az evangéliom örömmenét, jóhir, és szent vallásunkból sem hisszük azt hiányzónak. Éppen mult számunkban (1. sz.) volt alkalmunk külföldi szemlénkben megemlékezni arról, hogy melyik az igazi evangéliom. Semmi sem bizonyítja inkább Szóts Farkas úr állításának valótlanágát, mint az a körülmény, hogy Amerika nagy szónoka épen ezt a tárgyat választotta a nagy nemzeti conferentia alkalmára. Jobb megítélés okáért utaljuk a szives olvasót multkori füzetünk e helyére. Igy ha az evangéliom szentírás, azt vallásunk nem nélkülözi, ha pedig az evangéliom örömmenét, vallásunk éppen a kálvinizmussal szemben hirdeti, mert általános üdvöt hirdet a praedestinatio helyett.

S különös, hogy ilyen vádak éppen a kálvini theologia részéről tétetnek, melynek alapjai minden theologiai rendszerénél ingadozóbbak, úgy hogy ma már ritkán hallunk nyilatkozatot, mely annak védelmére szót vesztegetne, míg olyanok, kik nyiltan tarthatatlannak hirdetik, csaknem naponként találkoznak. Hogy miképen gondolkoznak felőle Amerikában, mutatja egy methodista lapnak a „Zion's Herald“-nak következő nyilatkozata: A tiszta és egyszerű kálvinizmusnak nincs semmi üdvözítő hatalma: az nem egyéb mint a gonoszságnak a lényege. Mint alapos tévedésnek egy nagy méretű kifejezését, a theologiai elmélkedés történetében soha semmi feljül sem multa e rendszert. A kalvinizmus a Jézus Krisztus evangéliomának teljes kigunyolása, a végtelen Isten jellemét átalakítván egy zsarnokévé. Csak egy zsarnok osztaná jutalékait tekintet nélkül a magaviseletre. Tiszta kálvinista tanítás szerint az emberek végső állapotát előre elrendelte és tekintet nélkül a jellemre. Mit tehetne többet Néró vagy Törökország szultánja? Mi rosszabbat tehetne maga a Sátán? Ilyen (s itt író az „abominable“ jelzőt használja) rendszer megérdemli, hogy jó emberek és angyalok kiátkozzák.“ Sulyos szavak ezek és nem csupasz, hanem okadatott állítás. És mégis használta-e manapság vagy egy unitárius

író az azt újkeverékű szellemes izetlenkedést, mely a kálvinista teológiát istentelen-theológiának s több effélének nevezhetné?

Van még egy szavunk e cikkhez általános és nem felekezeti szempontból is. E cikk a magyar protestáns irodalmi társaság tudományos folyóiratában a társaság titkárának és a folyóirat szerkesztőjének tollából jelent meg. Ha tán a társaság helyesli e hangot, mely a felekezetieskedés, a gyűlölet kifejezése, akkor hallgatunk. De a tudomány nevében mégis lesz néhány szavunk „Különösen két irányból fújnak életsorvasztó szelek — mondja cikkíró — *a theologiai naturalismusból* és *a bibliai criticismusból*. A vallástalan (?) bölcsészeti rendszerek (naturalismus, positivismus, pantheismus és materialismus) eszméivel és a negatív kritika romboló eszközeivel felfegyverkezve, ez az evangéliom nélküli theologia egyrészt az evangéliomnak természetfeletti erőt, igazságait és tényeit próbálja bölcséleti úton elpárologtatni vagy legalább meggyengíteni; másrészt meg a tulzó bibliai kritika mesterfogásaival az evangéliomnak és az egész bibliának isteni hitelét (fides divina) és megbízhatóságát teszi kétségessé.“ Biz ezt megcselekedheti könnyen, különösen, ha ezek allatt a betűszerinti inspiratiót értjük. Hanem nem kell félni a tudomány eredményeitől. Hisz minden igazság Istennek kijelentése. Ha a tudomány, a kritika eredményei nem quadrálnak egy régebben megállított rendszerrel, vagy egyes elveivel, vessük el ezeket és ne az igazságot. Ily módszer mellett nincs mit félnünk a tudománytól és annak eredményeitől.

Hanem ilyen fajta czikkek helyett adjunk az olvasónak hitet, mely ne afféle credo quia absurdum legyen. Mindenek fölött legalább a hit dolgában hirdessük az őszinteséget, hogy hitéről mindenki vallomást merjen tenni. Így tán könnyebben juthatunk egységre, s elvész a hamis tudomány, legyen az unitarismus, romanismus, kálvinismus vagy bármiféle izmus és megmarad Istennek örök érvényű kijelentése, az igazság.

* * *

A protestáns papok helyzete. és itt keresztény testvéreink tiltakozása ellenére is kénytelenek vagyunk saját papjainkat is beleértetni, naponként mind kedvezőbb kilátást nyujt a jövőre nézve. Már az eddig kapott kis segély után is sok aggodás és sok valódi nyomor eloszlott, megszűnt. Csakugyan aligha van az évi költségvetés sok milliója között még egy olyan 100 ezer forint, mely ilyen jó helyre fordított. És a jövő még javítani fog a helyzeten. Erre már, úgy látszik, elérkezett az időnek teljessége. Ez év február 5-én Wlassics Gyula kultuszminiszter a költségvetési vita kezdetén olyan kijelentéseket tett a képviselőházban, melyek teljes garanciát nyujtanak arra nézve, hogy papjaink sorsát a kormány komolyan akarja javítani. Nyilatkozataiból közöljük a következőket, melyek szorososan a papok dotációjára vonatkoznak :

„Én e kérdésben határozott elvi kijelentést tettem. Az 1895-iki budgetben, a mint méltoztatik emlékezni, 100,000 forint van felvéve

a lelkészilletmény kiegészítésére. Midőn ezen százezer forint kiosztásáról intézkedtem, leiratot intéztem, az összes egyházi főhatóságokhoz és abban a következőket mondtam: Ez összegnek a szükséglettel szemben csekély voltát *senki sem érzi élénkében, mint én*, minélfogva törekvésem oda irányul, hogy ez az ország pénzügyi helyzetéhez képest fokozatosan emeltessék, *a méltányos kívánság* lehetőleg kielégíttessék, sőt nem zárkozom el azon *óhajom* kifejezése elől sem, miszerint a szükségletek végleges megállapítása után *törvényhozási intézkedéssel biztosíttassék a lelkészi illetmények fokozatos kiegészítésére szükséges dotáció,*

A papi fizetés minimumára vonatkozólag a minister így nyilatkozott. „A megelőző kormány összeírását is teljesítetett, a mennyiben az evang. református, továbbá az ágostai hitvallású evangélikus, az unitárius és végül a görög keleti román egyház püspökeit felszólította, hogy a lelkészi illetmények kiegészítésére vonatkozólag tegyenek előterjesztést, hogy a legszegényebb javadalmazottakat mutassák ki, felvéve mindig bizonyos minimumot, pl. 600—800 forintot, de leginkább úgy mutatták ki és *nézetem szerint is a mai viszonyoknak megfelelőbben, hogy 800 frtnyi minimumot vettek alapul.*“

Kijelentve hogy a szükségletek az eszközöit kimutatásokban még nincsenek végleg megállapítva, hogy azokat törvénybe lehessen foglalni, a minister így folytatta: De kijelentem és ezt kijelenthetem a kabinet nevében, hogy a kormány az egyházi dotáció kérdésére nézve *törvényjavaslatot szándékozik a ház asztalára letenni*, hogy fokozatosan, miután természetesen az igények egyszerre való kielégítéséről nem lehet szó, de fokozatosan az igények kielégíttessenek. De hogy minden félreértésnek elejét vegyem, kijelentem, hogy nincs itt másról szó, mint a lelkészi illetmények kiegészítéséről. Másra a magam részéről nem vállalkozhatom, nem vállalkozhatom különösen valami olyasféle suppozitum alapján, a melynek háttere: *a szekulárizáció.*

Ilyentől távol állok, távol áll az egész kabinet; de azt hiszem, hogy ezt méltányosan és jogszerűen nem is kívánhatja senki; hanem igenis a lelkészi illetmények kiegészítése megtörténhetik fokozatosan, állami dotációval is, de ismétlem, hogy mindez csak a pénzügyi helyzet tekintetbe vételével és fokozatosan történhetik meg. De sulyt helyezek a törvényre, sulyt helyezek arra, hogy az illetmény-kiegészítések ne csak budgetszerűleg állapíttassanak meg, hanem törvény útján, mert a törvény az állandóságot van hivatva biztosítani s az esetleg váltakozó kormányok felfogásában, esetleg beálló változásnak is elejét veszi. Ennek következtében azt hiszem, hogy e téren is helyes nyomon járok, midőn olyan értelemben szándékozik cselekedni, a mint azt kifejtettem.

Kormányunk e kijelentése annál vigasztalóbb, mert az egész képviselőház tetszéssel fogadta. Hanem egy latin közmondás szerint semmi sem a mienk, csak az idő. Mikor ölt az ige testet? E kérdésre még csak hozzávető feleletet sem lehet adni. Pedig: bis dat, qui cito dat.

Elismeréssel kell adóznunk a minister azon felfogásáért is, hogy a papi fizetések minimumát helyesebbnek tartja 800, mint 600 frtban

megállapítani. Ugyanis e kérdés megállításánál igen szűkkörű lenne, ha az intézők csupán csak azt vennék tekintetbe, hogy a helyzet hatszáz forint minimummal is jelentékenyen javulna. Tekintetbe kell itt vennünk a kor követelményeit, tekintetbe a különböző vallásu papok fizetését, tekintetbe a papi méltóság és tekintély emelését, mely éppen az anyagi helyzet silánysága folytán sok tekintetben csorbát szenvedett és tekintetbe kell venni különösen a hasonló képzettségű más pályák által nyújtott anyagi helyzetet, nehogy az összehasonlítás elkedvetlenítse a papi pályától azokat is, kik arra kedvet és hivatást éreznek magukban. E nézőpontokat szem előtt tartva, a minimum semmi esetben sem nagy, hanem még tán kicsiny is.

Igen sok kérdés merülhetne még fel e kérdéssel kapcsolatban, melyek azonban még nem aktualis érdekűek s melyekről beszélni éppen ezért még igen korainak tartjuk. Nem mulaszthatjuk el azonban felemlíteni, hogy az egyházak érdeke a sürgős elintézését okvetlenül szükségessé teszi.

* * *

A papok helyzetének javításával egészen összefüggő kérdés a papnevelés kérdése. Az egyházaknak csak jól képzett papokra van szüksége. Nem akarunk vádakot hozni fel a különböző egyházak papnevelő intézeteire, hiszen azok javarésze derék munkát végzett; de ha őszinték akarunk lenni, nem tagadhatjuk el, hogy a papok képzése hazánkban el van hanyagolva s a meglevő intézetek is nagyon *more patrio* végzik feladatukat. A többi pályákra való nevelés az utóbbi évtizedek alatt rohamosan fejlődött. Nemcsak a régi nevelés hiányai pótolhattak ki, hanem a legtöbb pályánál új irányok, módszerek, eszmék hozattak be, sőt születtek is. A tudományos pályák előkészítésére egyetemünk fejlődése csaknem a beláthatlan magasságra emelkedhetik és tényleg emelkedik is. Más pályákra is számtalan új intézet nyílt meg. Csak a theologiai nevelés stagnált, melyet egyetemünk, tán a felekezetek féltékenykedése miatt, nem karolhattak fel. Eredménye természetesen az lett, hogy a theologiai tudományok nem is kérdése a mai társadalomnak. Szakképzettséget a theologiai intézetek nem adnak. Bizonyítékul elég talán, ha hivatkozunk a magyar theologiai irodalomra, mely alig tud egy évtíz alatt egy valamire való munkát felmutatni.

E sötét képet némileg tán megvilágosítja a legutolsó pár év alatt történt fellendülés. Némely papnevelő intézet új szervezetet nyert. Kolozsváron a róm. katolikusok és a reformátusok új papnevelő intézetet állítottak fel, melyek a papok nevelését az egyetemmel hozták kapcsolatba. Legújában ismét a pozsonyi ág. evang. theol. akadémia bocsátott ki egy felhívást, melynek célja, hogy egy alapot hozzon létre, melyből egy „Ev. Theologusok Otthona” állíttassék fel. Örömmel jegyezzük fel e tényt és különösen óhajtjuk, hogy ez életrevaló gondolat megvalósuljon. E leendő Otthon célját tán legjobban ismertethetjük, ha idézzük a felhívás ide vonatkozó részét. Ismertetvén a házat, melyben az Otthon lenni fog, a felhívás így folytatja: „Intézetünket (a theol. akademiát) tőle csak egy szép kis park választja el s ezt is kedves sétá- és tanuló helyül kínálja. A felügyelő

tanár s a két szolga lakását nem számítva, mintegy 40 tanulót fogadhat magába. Mi azonban az első. a próba évre csak egy részét foglaljuk le. Az emelet 10 külön bejáratu szobájában kényelmesen elhelyezünk 22 theologus-t; ott lesz az egyik szolga lakása és a fürdő is; a földszinten pedig berendezük az olvasó- és könyvtártermet. De ha intézményünk így kicsiben beválik, akkor s úgy lehet hamar, kibővítiük azt s *Otthon* nyitunk az épület többi részében is. még pedig *nem csupán theologusoknak*, hanem külön szárnyban, első sorban *lelkészeink s tanítóink*, de azután *az ev. szülők helyben s bármely intézetben tanuló jó magaviseletű s szorgalmas gyermekeiünk* s ezek mellé *kiváló theologusok közül nevelőket is állítunk*. S theologusok és tanulók, az *ingyenes és félt ingyenes* helyektől eltekintve, csekély, havonként legfeljebb 4--8 frtyi díjért el lesznek látva mindenrel: lakással, alumneumi vagy convictusi ebéddel (esetleg reggeli és vacsorával is), kiszolgálással, fűtéssel, világítással, mosással s rendelkezésükre állandó tanulmányozás és szellemi szórakozás céljából számukra berendezett olvasó- és könyvtártermen kívül az ingyenes fürdő és külön betegszoba az evang. kórházban, szintén ingyenes ápolással, gyógykezeléssel és szerekkel."

Mint értesülünk, az adakozások szépen folynak a jelölt célra s az Otthon mindenesetre beállítatik a jövő szeptemberben, minek lehetőségét a pozsonyi egyház igen megkönnyítette, átengedvén a szükséges épületet használatra csekély bérösszegért.

Szükségesnek találtuk feljegyezni e mozgalmat nemcsak azért, mert örvendetes jelenség, hanem azért is, mert az ilyen dolgok emlegetése egyházunkban a legszükségesebb.

Elismerjük, hogy nagy akadály a szegénység, de hangsúlyoznunk kell, hogy egyházunknak egyetlen szüksége sem olyan égető, mint papnevelő intézetünk dolgának rendezése. Angol testvéreink példája mutatja, hogy munkálkodásuk sikerét leginkább a kitünően képzett anglikán papok akadályozzák. Vajjon hasonló eset nem fog-e történni náluok is? Ha papjaink mostanig megállhatták helyüket, vajjon meg fogják-e állani azt a jövőben is? Vajha csak egyéni, sőt ferde lenne a mi nézetünk e tekintetben! De meggyőződésünk s így el nem hallgathatjuk, hogy a veszély jelen van és pedig nem kis mértékben. S egyházunk jövője, azok a célok, magas ideálok, melyekért egyházunk fennáll, semmi által sem lesznek annyira veszélyeztetve, mint ha papjaink értelmi képzettsége más egyházak papjai által legyőzetik és a felvilágosultság, a szabad gondolkozás egyháza sötéttségben marad.

Még egy másik szempont is sürgeti e kérdés megoldásának sürgős voltát és ez a theologia, mint tudomány. E szempont még magasabb, még szebb, mint a csupán felekezeti szempont. Mai körülményeink között a theológiának egyetlen tudományos művelője sem lehet egyházunkban és nincs is. Évtizedek telnek el fejünk fölött és egyetlen theologiai munka nem lát napvilágot. Mi lesz ennek a következménye? Gondolkozzunk előlött.

Tanügyi Szemle.

A közoktatási budget-vita folyamán dr. Wlassics Gyula minister nagyobb szabású beszédet mondott, melynek tanügyi lapok a magyar középiskola jövő sorsában és fejlődésében nagy fontosságot tulajdonítanak. A közoktatás minden ágazatából sok fontos kérdést ölelt fel e beszéd, a melynek jelentősége abban áll, hogy a közoktatásnak napi renden levő kérdéseit tárgyalja s a fejlődésnek mai irányát megadja. Az *egyetemmel* kezdette. A középiskolai tanárképzés céljából az Eötvös-collégiumot állította fel s a *tanárképzési szabályzat* készítésével rövid időn készen lesz. A középiskolákra áttérve, constatálja, hogy a tanulók száma rendkívül nagy mérvben szaporodik. 157 gymn. van Magyarországon, a mi igen sok, de ezeknek territorialis elhelyezése igen rossz. Például Székely Udvarhelyt 3, Brassóban 6 középiskola van. De vannak nagy területkörök, hol nincs gymnasium, ilyen körülbelől 20 megyei székhely. A polgári iskola a mai szervezetében feladatát eltévesztette és többé fenn nem tartható. Az *egységes középiskola* kérdésével is foglalkozott; az az eszme lebeg a minister előtt, hogy ezt megteremtse, de ez csak a jövőben lehetséges. Bizonyosságot tett arról is, hogy nem zárkozik el a tanárság panaszai elől. A maga érdeme szerint méltányolta az Országos Középiskolai Tanáregyesület memorandumát, melyet emelkedett hangúnak s mély értelemmel szerkesztettnek ítelt s melynek pontjait elfogadta. Elismeri a tanárképzés javításának szükségét, kiemelte a tanárság tudományos érdemeit: „a tanárok nemcsak tanárok, hanem legelső munkásai a tudományos irodalomnak, mely nélkülök meglehetősen pangana.“ Elismeri, hogy a 100 frtos quinquennium igen csekély s méltánytalan, hogy a fizetési beosztás nem helyes s határozottan igéri, hogy a helyesebb beosztást már a jövő évi budgetben érvényre juttatja. Végül — a mi minket legközelebből érdekel — elve az, hogy az állam adjon annyi segélyt a felek. iskoláknak, hogy ezek megfeleljenek az államiak színvonalának és a modern iskola követelményeinek. A felekezeti iskoláknak két csoportja van. „Az egyik csoportban lévő középiskolákkal a szerződések régebben kötöttek, a mikor még az új törvények nem álltak elő oly nagy igényekkel. E szerződések méltányosan revideálni kell.“ A második csoport az újabban segélyezett iskolák. Ezek a minister budget-beszédjének fontosabb pontjai. A mint látszik, nem zárkozik el a felekezetek segélyezésének kérdése elől, mert a tanügy általános érdekei lebegnek szeméi előtt. Állami kötelesség a szegény felekezeti iskolákat segélyezni, hogy színvonaluk

emelkedjék. A minister nyújtja a segélyt, nekünk csak el kellene fogadnunk azt.

A ministernek egy igen fontos rendeletét említjük meg, a mely a főigazgatók figyelmét az iskolai tanulmányi kirándulások rendezésére, céljaira, módozataira hívja fel. E kirándulásoknak a tanítás élénkebbé, intenzívebbé tétele mellett meg van az a magyar nemzeti érdeke, hogy a magyar föld szeretetét, a hozzá fűződő történelmi motivumok iránti lelkesedést ébresztik. S e felhívásnak épen ez azon oldala, melyet különösen kiemelünk. A budgetvita folyamán is legáltalánosabban domborodott ki a *nemzeti cultura* eszméje. A ministernek a népoktatásról szóló jelentése is hangsúlyozza a nemzeti műveltség jelszavát. Később látni fogjuk, hogy mily nyomosan jutnak kifejezésre a nemzeti szempontok az ezeréves ünnepély emlékére rendezendő iskolai ünnepélyeknek a miniszter által körvonalozott programmjában. E rendeletében is a természetrajzi kirándulásokat történelmi szempontból nevezetes helyek megtekintésével akarja kapcsolatba hozni. „A hazának és földjének mentől mélyebb és közvetlenebb szeretete legyen egyik főcél, melyből középiskolánk kirándulásait és tanulmányi útazásait rendezik.” E rendelet a kirándulások ügyének lendületet fog adni s hisszük, hogy az iskola ezzel a nemzeti nevelés ügyének kitűnő szolgálatokat fog tenni.

Magyarország fennállásának ezeréves ünnepélyét az iskolák is méltóan fogják megünnepelni.

A minister a népiskolai ünnepély programját a legapróbb részletekig meghatározta rendeletileg; a középiskolai milleniumi emlék-ünnep rendezése tárgyában kiadott rendeletének (10694 sz.) néhány sorát lehetetlen nem idéznünk: „Fel akarom használni e nagy alkalmat arra, hogy hazánk serdültebb ifjúságának képzelete és érzülete felhevüljön a haza viszontagságos múltjának szemléletén, a mint az a hon megalapításától kezdve napjainkig gondviselészerű kifejlésében oly meghatóan mutatkozik, hogy őseink honszerző és honvédő munkáságának kegyeletes emléke teljes erejében élénküljön meg az ifjú nemzedék szívében; hogy e megszentelt emléknep szolgáltasson életre szóló ösztönöket azoknak, kik hívatva lesznek a hazafiúi és polgári erények hű gyakorlásával a nemzet élén állani s a második ezerév fokozott szellemi feladatainak megoldását bevezetni.” E végből a következőket rendeli: minden középiskola az egész tanári testület jelenlétében május 9-én milleniumi emlék-ünnepet rendez, melyet hálaadó isteni tisztelet előz meg. Kívánatos, hogy a szülők, tanúgybarátok, a művelt körök résztvegyenek, a helyi hatóságok képviselők magukat. A részleteket nem szabja meg, de kívánja, hogy a tanári testületnek egy tagja az ünnepi hangulathoz mért beszédben méltassa e nap kiváló jelentőségét, hogy egy felsőbb osztályú tanuló hazafias tárgyról szabad előadást tartson, mások lelkesítő költeményeket szavaljanak s hazafias dalokat énekeljen az egész ifjúság. A nemzeti színű jelvények viselése nagy mértékben emelheti a lelkes hangulatot. A rendelet elvárja továbbá, hogy a tanári kar s az ifjúság mindazon ünnepeken, melyek a városon rendeztetnek, szintén részt vegye-

nek s hogy a szülők gyermekeikkel a fővárosba a millennáris ünnepély megtekintésére felrándúlhassanak, az 1896. polgári év folyamán 7 rendkívüli szünnapot engedélyez.

A múlt számban említett *millennáris tornaverseny* a végleges megállapodás szerint jun. 2. és 3. napjain lesz. A vidéki tanulók máj 31-én érkeznek fel s iskolákban szállásoltatnak el, a verseny-próba jun. 1-én délelőtt lesz.

A *sárospataki ev. ref. coll.* igazgató tanácsa minden tanár részére, a ki a milleniumi kiállítást megtekinti, 50 frt utazási költséget szavazott meg s e czímen 31 tanárnak és hivatalnoknak 1550 frtot utalványozott. Ezt csak, mint a többi iskoláktól is követésre méltó példát említjük fel.

Hir szerint a közoktatásügyi kormány a következő alkotásokat terveli a milleniumi ünnep emlékére: a budapesti VIII ker., zalaegerszegi, szegzárdi áll. főgymn. alapítása és épületének alapkövetétele, a nagyszebeni, szamosújvári, bártfai, kaposvári áll. főgymn. új épületének alapkövetétele, a lugosi, fehértemplomi áll., az ungvári kir. főgymn. új épületének felavatása, a nagyváradi áll. főreálisk., pozsonyi ág. ev., félegyházi városi főgymn. új épületének felavatása.

Még egy igen fontos újítási kísérletről fogunk megemlékezni. A közoktatásügyi miniszterium ugyanis az érettségi vizsgálati eljárás körül észlelt bajokon segíteni akarván, javító módosításokat szándékozott életbeléptetni, melyeknek jelszava a *dispensatio* legyen, olyformán, hogy a jeles és jó tanulók az érettségi szóbeli vizsgálat alól felmentessenek. A kérdést márczius 23-án egy enquete elé terjesztették, melyen maga a miniszter elnökölt. A tanulságos eszmecserének az a végső eredménye, hogy az enquete tagjai majdnem egyhangúlag ítélték el a *dispensatio* eszméjét. A tagok legnagyobb része idegenkedik mindennemű felmentéstől s még ha elébbe lépne is, akkor sem *jognak*, hanem csak *kedvezménynek* tekintendő, melyet az elnök kivételesen gyakorolhatna. A *latin scriptumot*, a magyarról latinra fordítást elítélik, hanem e helyett ajánlják a latinból magyarra való fordítást s a latin stilius gyakorlatok helyett az írók műveinek és szellemének behatóbb ismeretét. A franczianyelvi írásbelinél arra hajlott a vélemény, hogy magyar franczia fordítás helyett a tanuló két dolgozat között választ-hasson, egy franczia nyelvi szabad dolgozat és egy franczia magyar fordítás között. Szótár használata legyen megtiltva. A felmentések mellett felszólaló kisebbség is csak oly tárgyaknak szóbeli vizsgálatára terjeszteni ezt ki, melyekből a sikeres írásbeli elég a tanuló érettségének megítélésére. Szóba került a *compensatio* kérdése is hogy oly tanuló, ki egyik — másik tárgyában tehetség hiánya miatt törekvése és szorgalma ellenére nem kielégítő eredményt mutat fel, de a többi tárgyakban szép eredményt ér el, az ilyen ne ejtessék el, hanem méltányosan megítélve, bocsáttassék át. A miniszter is pártolja a *compensatio* eszméjét. Határozat nem hozatott az enqueten, hanem a miniszter a többség nézete alapján rendeleti úton fog dönteni.

Két ünnepélyt kell még megemlítenem, mely városunkban márczius hó 1-én, a közoktatásügyi miniszter és Szathmáry miniszt.

tanácsos jelenlétében folytak le az értelmiségi osztály érdeklődése mellett. A Kasztner Janka igazgatása alatt álló kolozsvári m. kir. áll. tanítónőképző intézet ünnepelte 25 éves fennállásának évfordulóját s avatta fel új épületét. Az ünnepély részletei a napi lapokból már ismeretesek. A másik a kolozsvári Ferencz-József tud. egyetem ünnepe, melyen Filep Gyula orvosjelöltet, Perédi József tanártársunk rokonát sub auspiciis regis avatták fel doktornak a közoktatásügyi miniszternek, mint a király képviselőjének jelenlétében és ténykedése mellett. Az ünnepély rendkívüliségét emelte az a körülmény, hogy a kolozsvári egyetemen ez volt az első sub auspiciis regis felavatás. Ez a felavatás csak olyanokat érhet, kik összes gymnasiumi és egyetemi tanulmányaikat jeles eredménnyel végezték, összes vizsgáikat kitüntetéssel tették le. A felavatás, a szabályok pontos megtartásával, a lehető fény kifejtésével folyt le. A miniszter egy eszmékben gazdag beszéd kíséretében nyújtotta át a király gyémántgyűrű-ajándékát a felavatottnak. E beszéd felett a sajtó nemsokára napirendre tért. Pedig a commentálást ép úgy megérdemelte volna, mint a megszívéletést. A király nemcsak legfőbb öre a magyar alkotmánynak, hanem „az eszmékben és eszményekben egységes magyar nemzeti culturának fejedelmi apostola.“ Ezt bizonyítja a sub auspiciis regis intézményének megteremtése, melylyel fejedelmi gondjai középett is jutalmazni kívánja a tehetséget, a szorgalmat, a példás akaraterőt. És itt a miniszter a magyar társadalomhoz fordul: mit szól ez e királyi tettel szemben? „Beviszi-e komoly, mély, igazi érdeklődését a tanterembe s mit tett az ifjuság között a szellemi verseny fokozására, mit a kiválók kitüntetésére? Tépelődhet, elmerenghet ezen egy kissé a magyar társadalom lélektana.“ Méltán mutatthat itt az angol és francia társadalomra. „A mi sociális életünk érdeklődése a kizárólagosság hibájában szenved. Vannak nagy tudósaink, íróink, művészeink és van tudományos, írói és művészi életünk is, de a társadalmi élet egész szellemi érdeklődését a politika és itt is a napi politika múltó tüneményei emésztik fel, úgy hogy komoly, mély, igazi érdeklődés a magyar sociális életben a szellemi élet más nyilvánulásai iránt nem is jelentkezik.“ A politikai élet kizárólagossága a magyar társadalmi élet nagy hibája. Ezen segítnünk kell. Fordítsuk tekintetünket a trón felé. Vigye be a magyar társadalom is komoly, mély érdeklődését a tantermekbe. Mozdítsa elé kiki az ifjuság nemes versenyét módja és tehetsége szerint. Így lassanként kivetkőzik a magyar társadalom egyoldalúságának békőiből.“

A mit a miniszter a magyar társadalom érdeklődésének egyoldalúságáról mond, az — sajnos — való igaz. E jogos panaszt az a meleg és munkás érdeklődés szüli, melylyel ő az oktatásügyet körülveszi. Tanácsai aranytanácsok, méltók fogékony keblekre. Csak nemrég hasonló gondolatokat olvastunk a „Budapesti Szemle“ hasábjain Concha tollából. A panasz tehát a magyar társadalom ellen nem indokolatlan, nem izolált, hanem általános. De a magyar társadalom meghallja e panaszt, kialakul a közélet, a közszellem minden irányban s megfogja teremni a tanügy terén is áldásos gyümölcsseit. A társa-

dalom be fogja vinni komoly, mély érdeklődését a tantermekbe is. Ugy legyen!

*

A népoktatás állapota az 1893—94. tanévben.

Előttünk van a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett XXIV. Jelentése, mely a népoktatás állapotát az 1893—94. tanévben öleli fel. Az ezredéves ünnepély első hónapjaiban fog beszámolni a közoktatás összes ágáról, az utolsó tanév statisztikai adataival. A jelentés nagy gondnal készült, gondos összeállítására számadatokban a népoktatási állapotoknak. Négy részben szól a népiskolai közoktatásról általában, adja a tanügyi állapot részletes ismertetését, a tanítóképzőkre tér s a kir. tanfelügyelők működésével végződik a jelentés.

A közoktatásügyi kormány iránya, célja — mint a bevezetésben olvassuk — a magyar átlameszme megszilárdítása, „az államalkotó és a magyar politikai nemzet jellegét képező magyarság szellemi erejének kifejtése a népnevelés terén és a népnevelés útján. Nem kevesebb érdek fűződik a magyar népoktatás eszméjének, ideáljának megvalósításához, mint ezer éves állami életünk eredeti, megmásíthatlan magyar nemzeti karakterének kifejlesztése és megszilárdítása, mint a népnek politikai érettségre előkészítése, az anyagi virágzáshoz vezető utak megjelölése már leut, a művelődés legalsóbb fokú kohójában: a népiskolában.“ Az ily irányú fejlődésnek hatalmas eszközei azon 400 áll. elemi iskola, mely az ezeréves fennállás emlékére fog szerveztetni. E szervezésnél főleg közművelődési és állami szempontok érvényesülnek. Ez iskolákat ugyanis iskolátlan és magyar kisebbséggel bíró vegyes népségű községek kapják, még pedig 290 a királyhágón túl fekvő megyékbe (Erdélyrészbe), 110 pedig az északi, északnyugatiakra tervezetett. Égető a *tanítóhiány* kérdése. 670 tanítói állás üresedésben van, 2219 állás nem képesített egyénnel betöltve és 4300 tanítóra volna szükség, hogy egyre 80 tanulónál több ne essék. Kívánatos tehát, hogy minél több iskola kérje az 1893. évi XXVI. t. cz. 16. §-a alapján a tanítói fizetésnek 400 frtra való kiegészítését, másfelől pedig szaporítandók a tanítóképző intézetek. Ezzel a kérdéssel szorosan összefügg a *lelkésztanítás* ügye, melynek jelen állapota az, hogy 1895. febr. 12-én kelt min. körrendeletben „az összes lelkész-tanítók zavartalan működése egyelőre biztosított.“

Népünk első sorban földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. Ezt a tényt tartja szem előtt a közoktatásügyi kormány, midőn a népiskolával szervi kapcsolatban *gazdasági felsőbb népiskolákat* szándékozik létesíteni, melyeknek célja az lesz, hogy a jobb módú földművesnek, a kinek 25—30 hold földje van, gyakorlati és elméleti ismereteket nyújtson a földművelés, gyümölcsstermelés, kertészet és állattenyésztés köréből. E reformok természetes követelménye, hogy a tanítóképzés terén is kell ez irányban intézkedéseket tenni. A min. Jelentés bizton várja a sikert, mert „ez intézkedések a nép-

élet speciális karakterében gyökereznek és a népelet érdekével szorosán összefüggenek.“

A felső kereskedelmi iskolák szervezetében újítás történt, a menyiben azok felügyelete kivételt a kir. tanfelügyelők hatásköréből és külön kir. főigazgatók felügyelete alá helyeztetett s az eddig »középkereskedelmi iskolák«-nak, majd »kereskedelmi akadémiák«-nak nevezett intézetek „felső kereskedelmi iskolák“ név alá foglaltattak.

Az iskolák belételeinek fejlesztésére felhívja a miniszter a kir. tanfelügyelőket; különösen a tankötelezettség érvényrejuttatására, a magyar nyelv sikeres tanítására, az államszegélyért nem folyamodó hitközségek részéről a tanítói fizetés tényleges kiadására, az iskolákkal mentül sűrűbb személyes érintkezésre. A magyar nyelv oktatásában kitünt tanítókat, bár szerényen, jutalmazza; oly áll. el. iskolában, hol három tanító működik, évi ig. tiszteletdíjat engedélyez; a magyar nyelv tanítása sikerének előmozdítására »társalgási leczkék« cz. 100 magyar mondatot 100,000 példányban magyar-német, magyar-román, magyar-tót, magyar-horvát, magyar-szerb, magyar-ruthén nyelven nyomtat.

A jelentés felsorolja ezután az 1893—94. évben népoktatási célokra tett adományokat.

A részletes kimutatás szerint a tankötelesek száma volt 2,884,835 az 1890. évi népszámlálás szerinti 15.162,988 lélekszámnak 19.02%-a, 1892—93. évvel szemben 4.18% emelkedést mutat, a mely emelkedésnek oka az összeírás szigorúbb ellenőrzése és pontosabb fogantatása volt. A tankötelesek vallás szerint így oszoltak meg: róm. kath. 48.82%, ev. ref. 13.96%, gör. kel. 13.31%, gör. kath. 10.85%, ág. ev. 7.70%, izr. 4.95%, unit. 0.40%; nyelvi viszonyaikat tekintve: magyar 50.75%, román 17.01%, tót 12.28%, német 12.13%, szerb 2.90%, ruthén 2.72%, horvát 2.18%. Az unitáriusok létszáma volt 61,618, az összes lakosság 0.40%-a, az 1892—93. évben tankötelesek 11,200, a lélekszám 18.17%, az 1893—94. évben 11,172, a lélekszám 18.13%, különbözet 28, vagyis 0.25%-kal rosszabb arányt mutat az előbbi évinél. A tankötelesek aránya legnagyobb az izraelitáknál, 2. helyen következnek a róm. katolikusok, 3-on a gör. kath., 4-en az ág. ev., 5-en a gör. keletiek, 6-on az ev. reformáltak, utolsó helyen állanak az unitáriusok. Az unitárius tankötelesek száma 1870-ben volt 9352, 1870-ben 10,244, 1893—94-ben 11,172; százalékokban kifejezve, növekedett 1870-től kezdve 19.45%-kal. Tényleg iskolába járt 2,270,589 tankötelesek. Tényleg iskolába járt unitárius 9129, az ország összes tanköteleseinek 0.32%-a, a tényleg iskolába jártaknak 0.40%-a, az unitárius tanköteleseknek 81.71%-a. A saját tanköteleseinket tekintve, az arány csak az ág. ev. és róm. kath. vallásúaknál jobb. 1892—93-ban iskolába járt unitárius 9169, ez a tankötelesek 81.86%-a, az előző év jobb arányt mutat.

Az összes népoktatási intézetek száma 16,881, ezek közül állami 893, községi 1945, magán engedélyezett 159, egyesületi jellegű 48; tehát a felekezeti iskolák száma 13,836, az összes iskoláknak 83%-a. Unitárius iskola volt 48 (1892—93-ban 49), az összes népiskoláknak

0·29°-a, vegyes 44, tisztán fiiskola 3, leányiskola 1. A róm. kath. iskolák száma viszonylagos többségben van: 5509, az összes iskoláknak 32·63°/. Az 1892—93. évi iskolákkal szemben az 1893—94. év apadást mutat, az áll. iskolák száma növekedett, a felekezetiéké apadt; összevetve az adatokat, az apadás 61. Az iskolák apadását túlnyomó részben *a tanító hiányában szünetelő iskolák okozzák*. Tanítóhiány miatt szünetelt iskoláink közül a ny.-szt.-lászlói. Összesen tanítóhiány miatt 133 iskola szünetelt, különböző okok miatt megszünt 177, összesen 310 s az iskolák száma mégis csak 61-el apadt. Az eredmény tehát kedvező.

Az iskolák *tannyelve* kizárólag magyar volt 9681 iskolában, 57·35°/-a az összes iskoláknak. A magyar nyelv sikerrel oktattatott 5001, siker nélkül 2199-ben; 7200 = 42·65°/. A tiszta magyar tannyelvű iskolák száma legnagyobb az unitárius iskolák között 100°/, azután következnek az ev. ref. felekezetié, 98·02°/, azután az államiak, 97·87°/. Összevetve az 1892—93 évi adatokkal, 214-gyel több azon iskolák száma, melyekben a magyar a tannyelv.

A tantermek száma 1892—93-ban 25,810, 1893—94-ben 26,194, szaporulat 384. A népiskolák túlnyomó része egy tantermes iskola, egy tanteremre 66 tanuló esik s ámbár egy tanító 80 gyermeket oktathat, de tekintve a termek kicsinységét, egészségügyi tekintetben még sok teendő van hátra az iskolafenntartók részéről.

A tanítók száma 26,041. A 48 unitar. iskolában volt 77 tanító, az összes tanítók 0·30°/-a, okleveles 64 (83·12°%), nem okleveles 13 (16·88°%); utóbbiak közül 4 1868 előtt, 9 1868 után lépett szolgálatba. Itt az adatok csak a gör. kel. és gör. katolikusoknál mutatnak kedvezőtlenebb arányt. A nem képesített tanítók száma 2219, 8·51°%, vagyis a múlt évtől kezdve apadt 762-vel.

A segédtanítók alkalmazása évről-évre apad. De az adatokból az tűnik ki, hogy a segédtanítókat az unitáriusok alkalmazták a legnagyobb arányban (16·8°%), azután a gör. kel. és gör. katolikusok.

A nőtanítók száma 175-tel növekedett, mely emelkedést a Jelentés, mint kedvező körülményt hangsúlyoz, mert ez a körülmény a tanítóhiányon lesz hivatva segíteni.

Magyarország 26041 tanítója közül a magyarul kifogástalanul beszélők száma 24113, 92·60°%, a keveset beszélőké 1183, 4·54°%, a semmit sem beszélőké 745, 2·86°%. *A magyarul semmit sem tudó tanítók száma 534-gyel apadt a múlt év óta.*

Tanítóképző intézet volt 71. Ezekbe befért volna 4262 növendék, de tényleg csak 3076 volt, tehát elhelyezhető lett volna még 1185. A pénzbeli segély legnagyobb az áll. és róm. kath. tanítóképző intézetekben és ezen intézetek tényleg a leglátogatottabbak; ebből világosan kitűnik, hogy a tanítóhiánynak a szegényes ellátás az oka. A tanítóhiány csak úgy csökkenthető, hogy mentül könnyebbé kell tenni a tanulói éveket az anyagiak dolgában s mentül több tanulót segélyezni az internatusokban. A tanítóképzők jó részének nagy hiánya az, hogy tanfolyamaik nem teljesek, a felek. tanítóképző intézeteknél nincs mindenütt gyakorló iskola (1868. XXXVIII.

t.-cz.). Működött e képzőkben 1892—93-ban 722 tanár, 1893—94-ben 747, a tanárok száma növekedett 25-tel

A tanítóképző intézetek elhelyezése épenséggel nem valamely megállapodott rendszer kifejezése, mert a képezde fenntartók anyagi körülményei nem engedik meg a képezdek helyiségeinek egyöntetű, bizonyos rendszer szerinti beosztását. Az áll. képezdek kisebb része saját épületben, kellő felszereléssel ellátva, van elhelyezve. De a zene-gyakorló szobák száma, főleg a felekezeti képzőknél, igen csekély. Kivánatos tehát, mint a Jelentés hangsúlyozza, hogy a zeneoktatás nagyobb ápolásban részesüljön. Összesen kiállított 1414 tanítói oklevél, 65 6%-ban tanítói, 34 4%-ban nőtanítói. Magyar nyelvi képe-sítő vizsgát 197 tanító tett.

Összefoglalva a főbb adatokat, *tanköteles gyermek* volt 1869-ben 2284741, 1893-ban 2769579, 1894-ben 2884835, tehát egy év alatt növekedett a tankötelessék száma 115821-gyel. *Tényleg iskolába járó gyermek* volt 1869-ben 1152115, 1893-ban 2232315, 1894-ben 2270589. Növekedett az iskolába járók száma 1893—1894 közt 38274-gyel.

Iskola volt 1869-ben 13,798, 1893-ban 16,942, 1894-ben 16,881. Apadt az iskolák száma egy év alatt 61-gyel. *Tanterem* volt 1869-ben 16,899, 1893-ban 25,810, 1894-ben 26,194. Gyarapodott a tanter-mek száma egy év alatt 384-gyel. *Tanító* volt 1869-ben 17,792, 1893-ban 25,752, 1894-ben 26,041. Növekedett a tanítók száma egy év alatt 289-czel. *Népiskolák fenntartására* fordított 1869-ben 3.760123 frt, 1893-ban 16.694,477 frt; gyarapodott e költség 24 év alatt 12.934,358. *Tanítóképezde* volt 1869-ben 46, 1893-ban 70, 1894-ben 71. *Növendékek létszáma* 1869-ben 1556, 1893-ban 4529, 1894-ben 4659. *Oklevelet* kapott 1869-ben 462, 1893-ban 1176, 1894-ben 1414. *A képezdek fenntartása* került 1893-ban 1,165,934 frtba, 1894-ben 1,196,218 frtba.

Ránk, unitáriusokra a jelentés egy néhány tanulságot szolgáltat. Egyfelől magyar nemzeti szempontból örvendetes az a tény, hogy népiskoláink tiszta magyar tannyelvűek, de másfelől sajnosan kell látnunk a kimutatásból, hogy a tankötelessék aránya legkisebb nálunk, hogy a tanítói képesítés tekintetében az adatok csak a gör. keletiek-nél és a gör. katolikusoknál mutatnak kedvezőtlenebb arányt, s hogy a segédtanítókat az unitáriusok alkalmazták a legnagyobb arányban. Megnyugvással és örömmel olvassuk a Jelentésből azon hazafias irá-nyú intézkedéseket, melyeknek célja a magyar állameszme megszi-lárdítása, mert épen a népnevelés az a tér, melyen a magyarellenes elemek legháborítatlanabbul üzhetik áldatlan munkájukat, ez az a tér, melyen legkevesebb ereje van a nemzeti szellemű közoktatásügyi politikának, mert a népiskolák túlnyomó nagyrésze felekezeti jellegű. Örömmel olvassuk azt is, hogy a magyarul nem tudó néptanítók száma évről-évre jelentékenyen apad. Nagyfontosságú kezdeményezés a gazdasági felsőbb népiskolák felállítása is és méltán várhatjuk a sikert, mert — a mint a Jelentés is kiemeli — ez intézkedések a magyar nép specialis jellegének köszönik létrejöttüket.

Dr. GÁL KELEMEN.

Párisi levél.

Páris, 1896. márt.

(Brunetière eljárása egy Kálvint illető ügyben. A lyoni conferentia. La vie simple, par C. Wagner. I. vol. 12. Paris, librairie A. Colin. 1895.)

Szerkesztő Ur!

Az „eretnekség“ iránti gyűlölet rossz tetteket követtethet el még oly egyénekkel is, a kik értelmeseek, kiknek irodalmi és történelmi tekintélyük van. Ezt eléggé mutatja egy nevezetes eseményet némelyek botrányosnak minősítettek. Multkori levelemben szóltam arról az eszeveszett támadásról, melyet a protestantismus ellen többnyire socialista és egyszersmind klerikális lapok intéztek. Az általuk okozott rossz azonban nem jöhet figyelembe, lévén a rágalmazás az ő fegyverök; de az ember haragja gerjed a rágalmazáson, ha kevésbé mivelte körben tétetik is.

De lám, még magas miveltségű emberek is teszik azt, mint Brunetière, a „Revue des deux Mondes“ szerkesztője, a ki Bossuet-et csodálja s esküdt ellensége Kálvinnak és mindennek, a mi rá vonatkozik. Pedig minden ellenszenv és gyűlölet mellett is tisztelni kellene az igazságot s főleg azokkal szemben, kik őt ellenségüknek tekintik. Eléadom a dolgot úgy, a hogy van, hogy meg lehessen itélni.

Hachette, a jól ismert könyvkiadó már néhány év óta egy nevezetes könyvsorozatot bocsát ki, „Francziaország nagy írói“-t. Mindenik íróra oly embert választanak, a ki legalkalmasabb arra, hogy igazolja az illető író munkáinak hiteles szövegét és hogy azokat jegyzetekkel és magyarázatokkal kísérrje. Blaise Pascal munkái P. Fangère-re bizattak, ki ötven éve foglalkozik a jezsuiták kitünő ellenfele hátrahagyott munkáival s a ki Pascal „Gondolatainak“ (Pensées) hiteles szövegét ezelőtt mintegy félszáz évvel adta ki. A hetedik levél végén Pascal a következő szavakat idézi Coramuel jezsuitától: „egy pap bizonyos körülmények közt megölheti a rágalmazót, sőt van eset, a mikor azt meg kell tenni, *etiam aliquando debet occidere.*“ Fangère Pascal munkája kiadásában e helyhez tény-

leg a következő megjegyzést csatolja: „E jezsuita által a jansenistákkal szemben nyilvánított különös tan megegyezni látszik azzal a tanal, melyet Kálvin vallott a jezsuitákkal szemben; *Jesuitae vero qui se nobis maxime opponunt, aut necandi, aut si commodo hoc fieri non potest, ejiciendi, aut certe mendaciis ac calumniis opprimendi sunt.* Calv. Aphor. XV. *De modo propagandi Calvinismum.* Tehát Kálvin szerint a jezsuitákat, az ő legnagyobb ellenfeleit meg lehetett, vagy inkább meg kellett ölni, őket üldözni és rágalmazni. E vélemény különben természetes volt annak az embernek a részéről, kinek az volt az elve, hogy a halál fájdalommal kell az eretnekeket büntetni, azaz azokat, kik más tant vallanak, mint az övé.“ E megjegyzés nagyon különös egy oly tudós részéről, mint Fangère. Kálvin műveiben ily kifejezés nem található. Fangère forrásául „Kálvin aphorismáit, vagy a kálvinizmus terjesztésének módját“ jelöli meg. De hogyan lehet e könyvet Kálvinnak tulajdonítani? Mikor nevezte Kálvin az ő tanát kálvinizmusnak? Mikor harcolt Kálvin a jezsuiták ellen? Ő meghalt 1563-ban. A jezsuiták pedig csakis 1560-ban, második főnökük, Lainez alatt kezdenek magukról beszéltetni. Kálvin műveiben csakis kétszer-háromszor fordul elő a jezsuiták neve s akkor is csak említi. Hogy ha Fangère ez idézete forrásának utána néz, úgy találta volna, hogy Kálvin Aphorismái Becanus Márton jezsuita tollából származtak, hogy 1649-ben Mainzban megjelent művei közt vannak. És ezt a Prot. Tört. Társulat titkára ezelőtt két évvel ki is mutatta. Bizonyos, hogy ha ekkor Fangère él és a Pascal műveinek a kiadását bevégezheti, kiigazította volna az első kötetben foglalt jegyzetet. Hachette a kiadás bevégezését Brunetièrre-re, az akadémikusra, a „Revue de deux Mondes“ szerkesztőjére bízta.

Brunetièrre az, a ki a helyreigazítást megtagadta. A francia prot. tört. társulat titkára levelet irt hozzá, elküldte a kiigazításra vonatkozó darabokat és kérte, hogy az utolsó kötetben javítsa ki a hibát. S miután a hiba ki volt mutatva, természetesnek látszott, hogy Brunetièrre megteszi a helyreigazítást. Brunetièrre Weiss titkárnak egy udvarias levélben felelt, a melyben egyebek közt azt mondja: „Ha Kálvin nem irta volna is ama sorokat, melyeket Fangère kifogásolt jegyzeteiben neki tulajdonit, az ő műveiben könnyen lehet találni azokhoz hasonlót. Ez az, a mit meg kellene mutatnunk, ha már Fangère tévedését kiigazítanók, hogy azt hogyan követhette el és hogy az végül is nem nagy fontosságú . . .“ Ime egy író, ki elismeri a hibát és megtagadja annak kiigazítását.

A kik olvasni fogják Pascal műveinek új kiadását, azt fogják

mondani ezután is, hogy Becanus jezsuita művét Kálvin írta és ezt azért, mert Brunetiére megtagadta az igazságnak kimondását, melyet elismert. Erkölcsi szempontból sokat lehetne erről mondani. Sajnos, hogy a „Revue de deux Mondes“ szerkesztőjének ez esete nem egyedüli. Más nagytekintélyű írók is rendszeresen rágalmazzák a protestantizmus legnagyobb alakjait. Azt mondják, hogy egy felülről közölt rendelet szavának engedelmeskednek.

A protestáns lapok e kevésbé lovagias eljárás ellen megbotránkozással szólottak. Sabatier, a párisi theol. fakultás új dékánja ezeket írta: „E nagy uraknak az eljárása a kicsinyekkel szemben semmit sem ér a történelem és az igazság előtt. Brunetiére azt kérdezi, hogy ki nyerne a helyreigazítással? Pascal munkáinak kiadása, az a kiadás, melyet oly gonddal készített, az nyerne, ha megtisztították az anyagi hibától. Avagy nem veszít-e az az illetékes közönség előtt tekintélyében, ha tudják, hogy a kiadók még a nyilvánvaló és bevallott hibát sem javították ki. Tényleg ez ügy első sorban nem a Kálvin ügye, sem a kálvinistáké. Az mindenekelőtt egy általános törvényt illet, mely mióta a történelemben a tudományos módszer bejött, uralkodik az irodalom köztársaságában s főleg a tudományos világban. Itt mindenekelőtt a tárgyi igazságról van szó. Adni kell mindenekelőtt azt, a mi van; azután szabad oly magyarázatot adni, a milyen tetszik. Mindenkinek joga van a történelmi igazsághoz, még Kálvinnak is. „Amicus Plato, sed magis amica veritas.“ Az anyagi történelem, az okmányok, a kritikai kiadások, idézetek kérdéseiben csak egy törvény van, a teljes pontosság törvénye. E törvény tisztelete teszi a tudományi becsületet, a tudósok tekintélyét és tiszteletét. S e tekintetben nincs sem nagy, sem kicsiny dolog és a mikor Brunetiére azt írta, hogy a hiba, melyet neki jeleztek, nem nagy fontosságú és ez ürügy alatt megtagadja annak helyreigazítását, ezzel azt mutatta meg, hogy nincs tudományi lekiismerete.“ A protestantizmus elleni gyűlölet az igazság megtagadására vezette. A múlt évben Brunetiére Rómában volt a pápánál. Mit beszélt XIII. Leóval? nem tudjuk, de úgy látszik, hogy ígéretet tett neki az egyház védelmére és az eretnekek elleni harczra. Sokan ezt gondolják, némelyek mondják. Annyi bizonyos, ez idő óta egy alkalmat sem mulaszt el a katolicizmus szellemi tekintélyének dicséretére és a protestantizmus individualistikus szellemének gyalázására. Egyébiránt a protestantizmus iránti ellenszenve régibb keletű a római látogatásnál. Ezt megmutatta a Bossuettről tartott felolvasásaiban. S nem csak ezekben. Mikor a protestánsok a nantes-i rendelet visszavonásának százévi ünnepélyét

tartották, egyfelől a mult feletti gyásznak s más felől a jelen feletti hálának kifejezéséül, Brunetiére egy párisi jeles protestánsnak ezt írta: „Önök protestánsok, igen magasra tartják fejüket, mindig fedik, hogy önök csak gyenge kisebbség, tudni fogjuk önöket erre emlékeztetni szükség esetén.“ Ezt magától az illetőtől tudom. Biztosíthatjuk Brunetiére-t, hogy sem ő, sem mások, kik hozzá hasonlóan gondolkoznak, nem fognak minket abban megakadályozni, hogy fejünket magasan hordjuk. XIV. Lajos ideje elmúlt és nem fog visszatérni.

— Említettem volt, hogy a szabadelvü protestánsoknak az egyesülésre való felhívására az orthodoxok azt mondták, hogy a kérdést előbb kerületi gyűléseiknek kell tárgyalni. A zsinat állandó bizottsága fel is hívta a kerületi gyűléseket, hogy válaszszák meg képviselőiket az egyetemes zsinatra, melynek ülése ápr. 28-ára, Sedánba van kitűzve. Az utolsó pillanatban kitűnt, hogy lehetetlen akkor az egyetemes zsinatnak összejőni, mert máj. 3-tól 10-ig lesznek a municipális választások az egész országban, azaz akkor, mikor a zsinat teljes ülése lenne. Ezért a zsinat megtartása máj. 26-ra halasztatott.

Az egyesülés kérdése különben most így áll: A szélső orthodoxok ingerültek a mérsékelt orthodoxok ellen, mert ezek az egyesülést csak a közigazgatási dolgokra kívánják. S a dogmai kérdéseket nemcsak hogy ki akarják teljesen hagyni, hanem az ilyen határozatokat nem is kívánják a szabadelvűekre nézve kötelezővé tenni. Így az 1872-iki zsinat határozatára nézve is azt mondják, hogy az ne legyen kötelező a szabadelvűekre, bár fenhagyják, hogy az orthodoxokra nézve kötelezőnek tekintessék. A szigorú orthodoxok pedig oly zsinatról hallani se akarnak. Meglátjuk, hogy a sedáni zsinat mit határoz.

— Megigérttem volt, hogy ismertetni fogom Wagner „Egyszerű élet“ című művét. A szerző célja: vágyat kelteni a magasabb emberi élet iránt. Azzal kezdi, hogy megmutassa azok törekvésének hiábavalóságát, kik csak a külső dolgokban keresik a boldogságot, a fényezésben, a gazdagságban a hiúságban kik az ő saját kifejezése szerint „a mellékest összezavarják a lényegessel.“ Jól választott példákban megmutatja, hogy mindenek felett az erkölcsi mivelttségben kell a léleknek igazi megalégedését keresni. Miután egy fejezetet az egyszerűség szellemének szentel, mely mindenekelőtt a léleknek ama tulajdonában áll, melylyel a mindennapi életben megvalósítani igyekszik a magasabb javakat, melyek az igazságosság, a

szerepet, igazság, erkölcsi erély. Az egyszerű, természetes ember az, a ki az akar lenni, a minék lennie kell, teljesen becsületes ember.

Mindamellett, hogy ez elvek elég világosak, néhány fejezetben vizsgálja, hogy mi az egyszerű gondolkozás, az egyszerű beszéd, kötelesség, az egyszerű szükségek, az egyszerű gyönyör. Az egyszerű gondolkozásra e kérdésre felelve vezet: „Hogyan ismerhetem meg, hogy az én vallásom jó“? És eme vallás jóságának vonásai között, a melyről beszél, ezeket adja: „Hogy ha az legkönnyebben nyújtja a kegyelmet, hogy ha az minél kevésbé táplálta a nagyravágyást és minél inkább a kötelességérzetet s minél kevésbé homályos a jövő életre nézve: akkor jó vallás, akkor egyesít emberekkel és Istennel. De hogy ha arra szolgál, hogy azt hitesse el, hogy jobb vagy, mint mások, ha arra indít, hogy czivakodj azért, hogy mások lelkiismeretén uralkodjál, saját aggodalmadat elaltasd, hogy saját javadat másoknak kárára építsd, hogy mindegyre Budhára, Mózesre, Mahomedre, vagy a Krisztusra hivatkozz: akkor vallásod semmit sem ér, elválaszt emberektől és Istentől.“ Az egyszerű beszédről szóló fejezetet e szavakba lehet foglalni: Legyetek emberek, legyen szavatok. Az őszinteség egy órája többet ér a világ üdvére nézve, mint az őszinteség nélküli beszéd évei. Mind e különböző dolgok tárgyalásában, szerző mindig inti olvasóit az embereknek és a dolgoknak hamis becslése ellen, mely a külső dolgok szerint való ítélet. A szívet kell mindig tekinteni, mert a szív az élet, az igazi élet forrása. Wagner komoly moralista, de erkölcstana nem lehangoló, nem szomorú, az emberi és keresztény. Mint mestere, Jézus, megengedi az emberiségnek annyira szükséges örömeket és azokban részt vesz. „Nem lehet képtelen, hogy az örömeinek roppant fontossága van az emberre. Az egy szent láng, melyet táplálni kell, mely az életre fényt áraszt. Egy kevés gyönyört adni, a gonddal terhelt arcokat megvidámitni, a homályos utakra egy kevés világosságot vetni, mily isteni elhivatás e szegény emberiség közt! De ezt csak a szív egyszerűségével lehet betölteni. Másnak gyönyört szerezni, erre nézve szükséges, hogy kiirtsuk magunkból a gyűlölködést. Legyünk jók, szeretetreméltók, jóakarók és szolgáljunk másokat teljes szívünkkel. Senki sem érez nagyobb gyönyört, mint azok, a kik tudják, hogy környezetüknek némi jót tettek.“

A kérdés és a hallgatva jóltevésről szóló fejezetben kemény szavakban kel ki azok ellen, a kik mind dicsekesznek, ha jót tettek. Ez erőteljes magyarázata Jézus ama szavainak: „Mikor alamizsnát

osztogatsz, ne tégy annak czéjéért sipolással. Nem idézhetek mindenik fejezetből, de egyet még megemlítek, azt a fejezetet, mely a gyermekek neveléséről szól e czim alatt: „Az egyszerűsége nevelés.“ E fejezet tele van igaz és jó tanácsokkal, hasznos és józan utasításokkal s a mindennapi életből vett észleletekkel. A gyermekeket nem kell kizárólag sem magukra, sem másokra nézve nevelni. Az első esetben rabszolgák, a másodikban zsarnokok lesznek. A gyermekeket az életre kell nevelni, arra kell segíteni, hogy az emberiségnek tevékeny tagjai legyenek. A nevelésnek szabad embereket kell formálni. S hogy a szabadságra neveltessenek, egyszerűen kell neveltetniök, sőt hozzáteszi hogy szigorral. „Hogy olyanok legyenek, a kik le tudnak feküdni a kemény földre, kik tudják a fáradságot elviselni éppen úgy, mint az asztal és jóllét gyönyöreit élvezni. Így neveljük a független és erős embereket, a kikre mindig lehet számítani, kik nem adják el magukat egy kicsi jóllétért s a kik mégis tudni fognak, még inkább, mint mások, boldogok lenni.“

E könyv egy józan szellem gyümölcse és teljesen méltó az ugyanazon szerzőtől megjelent „Ifjuság“-hoz és „Bátorság“ hoz. Mindenkint meglep az igazsága, a ki a jelenkori társadalmat csak némileg is ismeri. Es még az a jó tulajdonsága is megvan, hogy könnyen olvasható, a mit nem minden erkölcstani könyvről lehet elmondani. Hogy ha valami kifogást tehetnék, az az volna, hogy egy kissé egyszerű modorban van írva. De Wagner nekem erre azt felelte, hogy ő mindenek felett a kicsinyek és alázatosak számára írta könyvét s ezért az egyszerűséget tartotta szem előtt.

CHARRUAUD D.

Angliai levél.

Oxford, 1896. márt. hó.

(A Manchester College nyilvános előadásai. Az ev. szabad egyházak congressusa. A »Daily News« jubileuma.)

Tisztelt Szerkesztő Ur!

Mig egytelől örömemnek adok kifejezést, hogy e b. folyóirat lapjain én is közremunkálhatok, másfelől kedves kötelességemnek is érzem, hogy egyes nevezetesebb eseményekről a magyar unitár. olvasó közönségnek számot adjak. Levelemben természetesen a vallásos ügyeket és gondolkozást érintő dolgok lesznek a főtényezők, de szives engedélyével némelykor azon tárgyakra is kiterjeszkedem, melyek minket társadalmi és hazafias szempontokból is érdekelhetnek. És itt, úgy hiszem, fölösleges megemlítenem azt a viszonyt, mely minket angol testvéreinkkel nemcsak vallási, hanem nemzeti érdekeinkben is összefűz.

Leveletem alig kezdhetném alkalmasabb tárggyal, mint ha arról az intézetről írok, mely az angliai unitarizmusnak irányt ad és ez a Manchester College. Elődeim már bővebben ismertették ez intézetet, s ezért én csak a közelmúlt nevezetesebb eseményekre szoritkozom.

Manch. Coll. iránya, hiven az intézet bejárata fölé vésett szavakhoz: „a vallásnak, a szabadságnak, az igazságnak“, teljesen a szabadelvű theologia alapján áll, melynek hirdetésére és előbbre vite lére a legjobb tanerők vannak alkalmazva. A tanárok rendes előadásain kívül azonban nagyfontosságúak azok a nyilvános előadások is (Public Lectures), melyeket egyes időszakokban különböző szakfér- fiak adnak elő, s a melyek általános érdeküknél fogva a nagy közön- séget is vonzani szokták. College-unokban ez évben három ilyen elő- adás tartatott, mindannyiszor nagy és válogatott közönség előtt. Időrendben első helyen említhetem meg Conybeare helybeli tanár elő- adását, „Daemonologia az első keresztény százakban“ czimmel, ki a legalaposabb kutatások nyomán és szakértelemmel mutatta ki a vi- szonyt, melyben az első keresztények tanai a pogányokéival állottak s az egymással való folytonos érintkezés következtében miként vették át amazok ezektől a rossz szellemekről szóló elveiket, melyeknek maradványai aztán a későbbi kereszténységben is föltalálhatók

Szép közönséget vonzott G. St. Clair, cardiffi unitárius lelkész, ki a mult hó elején Palestináról tartott előadásokat, történelmi, föld- és néprajzi szempontokból, a mint volt az ó-korban és a mint van ma. G. St. Clair lelkész tagja a „Palesztinai Fölfedező Társaságnak“ s mint ennek kiküldöttje, két ízben is beutazta a nevezett tarto-

mányt, s így előadásai a helyszínen készült pontos térképek illusztrálásával érthetőbbekké váltak. Legnagyobb figyelmet keltett az az előadása, melyben Jeruzsálem őskori és mai helyzete összehasonlításával foglalkozott. A fönnebb említett társaság működésének köszönhető, hogy a bibliai történetek egyes helyeit ma már világosabban lehet érteni és magyarázni.

E hónapban pedig J. E. Odgers tanár tartott előadásokat „Keresztény archaeologia Ravennában“ czimmal, melyeknek szintén nagy érdekességet kölcsönzött az, hogy maga a nevezett tanár Rómában huzamosabb ideig tartózkodott s az ottani muzeumokban található, valamint a még ma is álló régészeti tárgyakról, írásokról stb. fölvevett eredeti fényképeket, másolatokat, laterna magica segítségével megnagyítva, a közönség előtt is láthatóvá és inkább élvezhetővé tette.

Ez előadásokon kívül a College imaházában időszakonként a leghiresebb papok szoktak beszédeket tartani, kiknek szónoklatai különösen a tanuló ifjuságra nézve járnak nagy haszonnal. Az intézet igazgatósága a múlt évben Stopford Brooke kiváló londoni lelkészt hívta meg állandó szónoknak, ki ezt el is fogadta, de időközben történt betegsége folytán valószínűleg nem jöhet a jövő isk. évig. Itt megemlíthetem egy pár itteni hitrokonunk ama szép tettét, melylyel az imaházba ablakfestményeket ajándékoztak. E festmények Jézust, tanítványait és egypár bibliai jelenetet ábrázolnak, melyek szépségük- és egyszerűségüknekél fogva igazán elragadják a szemlélőt, de egyszersmind bizonyosságot is tesznek arról, hogy a külső művészet az unitárius templomokat is emelheti.

Mint fönnebb említettem, a „Palestinai Fölfedező Társaságnak“ igen sokat köszönhetünk a bibliai kritika mai világosabb álláspontjára nézve. Egy ehez hasonló társaság létezik Amerikában is, mely kutatásait különösen Ós-Babylon határaitra szabta. Egyike ez intézet legnevezetesebb fölfedezéseinek ez év elején történt, midőn ugyanis a társaság egyik kiküldöttje, dr. Scheil, az ásátások közben egy cylinder alakú kőre akadt, mely Babylonia utolsó királya, Nabonidus föliratát foglalja magában. A nevezett kővön tizenegy hasáb írás van, melyeknek értelme némely helyen megszakad, de az egyes események leírása mégis tisztán kivehető. A „Times“ nevű napilap leírása után ezeket a következőkben ismertethetem:

A babyloniak és mandeus szövetségeseik harczja az Assyrok ellen, miért ez utóbbiak Sennacherib várost lerombolták 698-ban Kr. e. E leírás annál is inkább figyelemre méltó, mert nyelvezete nagyon hasonlít a bibliában említett harczok rajzához.

Nabonidus királyllyá választása és megkoronáztatása 555-ben Kr. e. A nevezett király álma, melyben Nabuchadnezzár megjelenik előtte. A Hold Isten (Sin) templomának helyreállítása Kharranban. Végül Sennacherib meggyilkoltatása fia, Tebet által 681-ben Kr. e. E: események körül a bibliára vonatkozólag legnevezetesebb Nabonidus álmának leírása, mely habár hézagos, de világosan megerősíti a Dániel proféta könyvében (IV. r.) található állításokat Nabuchadnezzar király álmaira, valamint az azoknak tulajdonított jelentőségekre nézve.

Mint látható, e fölfedezések nemcsak általános mivelődés-történeti szempontból, hanem a bibliai kritikára nézve is nagybecsűek, s e tudomány-ág az utóbbi időben különösen Angliában rohamos fejlődést nyervén, remélhető, hogy még sok homályos részletre kellő világosságot lehet deríteni.

Nem hagyhatom figyelmen kívül az „evangeliomi szabad egyházak“ ez évi congressusát, melyet e hó 9. és következő napjain tartottak Nottingham-ben. Ez egyesületet a Baptista, Congregationalista, Methodista, Presbyterianus stb. non-conformista egyházak alkotják. Célja: Jézus elveinek és tanításainak gyakorlati megvalósítása, vagyis a vallás-erkölcsi élet ébren tartása és fejlesztése; s mint ez évi jelentésükből olvasható, munkájuk szép eredménnyel jár. Van azonban egy jellemző vonása emez egyesületnek, melyet ők maguk is „sajnálattal vesznek tudomásul“ és ez, az unitáriusok kizárása. Hogy pedig ez miért történt, elnökük múlt évi közgyűlési megnyitó beszédéből a következőkben olvasható: »Nem kevés méltánnyalással ismerjük el unitárius testvéreink tudományosságát, nemes szándékaikat, értelmi és gyakorlati szolgálataikat, melyek az ők nagy nevéikkel azonosítottak. Sőt örömeinket és hálaikat (gratitude) fejezhetjük ki munkájokért, melylyel oly előkelő helyet biztosítottak maguknak, s melyben Jézus életének és evangéliomának minél inkább emberi színezetet kívánnak kölcsönözni. De nem rejtőzhetünk el a tény elől, hogy a pont, melyben egymástól különbözünk, annyira nagy horderejű, --- magában foglalván Jézus teljes személyiségét és missióját --- hogy az egyesülést velök gyakorlati lehetetlenséggé teszi.« E nem közönséges okadatlóság miatt azonban az unitáriusok legkevésbé sem bánkódnak, sőt nem lankadó gyakorlati munkásságuknak, aránylag véve, sokkal több eredménye van.

Egy egészen más dolog foglalkoztatja most az egész közvéleményt az országban és ez, az elemi oktatás kérdése. Erre nézve e folyóirat múlt évi utolsó számában bő értesítés található; én itt csak azt kívánom megjegyezni, hogy a felekezeti és állami iskolaszékek között majdnem mindennapi harc folyik. S habár nagyon kevés kilátás van arra nézve, hogy a felekezeti iskolák nagyobb államsegélyt kapjanak, mivel a vallási orthodoxismus mindinkább háttérbe szorítja a világi tanfárgyakat ez intézetekben, egyes egyházfők még azt is követelik az államsegélyen kívül, hogy »a teljes nemzeti nevelés az anglikán egyház kezébe kerüljön«, a mi természetesen nemcsak követelésnek marad, hanem gyöngíti álláspontjukat és az iskolákra eddig gyakorolt nagy befolyásukat is. Az egyetlen célszerű megoldásra, az állammal való compromissumra pedig nem hajlandók.

Ez évi január hó 21-én ünnepelte a »Daily News« nevű liberális lap 50 éves jubileumát, melyet 1846-ban Anglia egyik legnagyobb írója, Dickens alapított. A ki ismeri az angol lapok szellemét, az tudja, mit teszen 50 éven keresztül hordani a liberalizmus zászlaját, és a »Daily News« e hivatásnak érdemesen megfelelt. Szerkesztői között Anglia leghíresebb embereit számlálhatja, kik nemcsak a közélet, hanem az irodalom terén is nagy nevet vívtak ki. Egyik leg-

szorgalmasabb és legkiválóbb dolgozótársa e lapnak hosszú időn keresztül egy nő volt: Harriet Martineau, a híres unitárius veterán tudós és bölcész, dr. J. Martineau testvére. Egy ideig e nő tollából mindennap kerültek különféle cikkek a nevezett lapba, sőt a mi szokatlan, nem ritkán irt vezércikkeket, melyeknek határozott, tiszta és mélyreható szelleme nagy hatást gyakorolt az olvasó közönségre általában. Keleti és amerikai utjairól szóló jegyzetei, valamint többoldalu cikkei, könyvalakban is megjelentek, melyeket »az egész ország, valamint Amerika is őszinte lelkesedéssel fogadott.«

Egy másik cikk e lapban Kossuth 1851-iki diadal-utjáról ad számot, melyről egykoru följegyzések szerint állítják, hogy »versenyzett a királynőével.« Ezután az író elbeszéli, hogy 1 penny-aláírás útján miként gyűjtötte össze az angol nemzet a pénzt, melyen Shakespeare összes műveit fényesen bekötve, valamint a nagy brit költő szülőházát jelképező díszes tokot elkészíthették s »nemzeti ajándék« neki átadhatták, mint a ki »Shakespeare műveiből fogságában tanulta meg azt a nyelvet, melynek minden szava, mint a nyíl repült, tüzet gerjesztve, a hová elért.« Ismeretes, hogy Kossuth mily szent érzéssel őrizte ez ajándékot élete végéig. Főképpen neki köszönhetjük, hogy az angol nemzet nagy rokonszenvet érez a magyarok iránt, a mely most, ezredéves ünnepünkre vonatkozólag is többször nyer kifejezést a lapok egyes cikkeiben. Mi pedig ne szünjünk meg hálával adózni a nagy nemzetnek, mely egykor megosztotta hazafiai bánatunkat — és most megosztja örömlükét, midőn a költő jóslata szerint: »Egy ezredévi szenvedés után« eljött a kor, melyben többé nem »halált«, hanem »életet« kér a magyar!

LÖFT ÖDÖN.

KÜLÖNFÉLÉK.

UNITÁRIUS NEMZETKÖZI CONGRESSUS. Amaz összejöveleket közt, melyek az ezredéves emlékűnnep alkalmából Budapesten tartatnak, fog helyet foglalni az unitáriusok nemzetközi congressusa is, melyet főt. *Ferencz* József püspök ur tervez s a melyre külföldről már többen előre megígérték megjelenésüket. A főt. püspök ur már meg is tette elaterjesztését az iránt az E. K. Tanácsnak és most egy külön bizottság foglalkozik a congressus előkészítésével. A meghívók bel- és külföldre nem sokára szét fognak küldetni. A congressus ideje sept. 9. és 10. napjaira állapított meg, mire előre is felhívjuk egyh. tanácsosaink s hitrokaink figyelmét, hogy a kiállítás megtekintését a congressusban való részvétellel köthessék össze.

CALIFORNIAI LEVÉL. Közöljük e levelet, mint a hitrokonság érte-
tének egy szép nyilatkozatát:

Egyesült-Államok
California, Alameda, 1896. jan. 23.

Kedves testvérem! Őszinte köszönetet mondok szíves leveleért és hálát érzek ön iránt, hogy szíves volt nekem írni. Nagyon tetszettek nekem szíves szavai. De elcsodálkoztam, hogy engem „Honorable“ nek czimzett,

mert nálunk csak a közéletben szereplő embereket s államférfiakat cizmezik így. A törvényszéki bírákat is „Honorable“-nek mondják. Én egyszerűen Mr. vagyok. Különben nagyon örvendtettem, hogy olyan jól ír angolul. Ugy hiszem, hogy Angliában tanulta e nyelvet, mert megjegyeztem, hogy mindig „honour“-t ír s nem „honor“-t, mint az amerikaiak. Levele szép kifejezése a jóakaratra és testvéri érzésnek s én is szeretném, ha oly szép modorban írhatnék. Az sokkal finomabb levél, mint a milyennek az enyém tetszhetik.

Nagyon örvendek, hogy levelem olyan szép érzelmeket keltett önben, én azokat igazán, őszintén köszönöm. Én ön iránt mindig szeretetteljes tiszteletet fogok érezni, mely ön felé kiterjed a föld és tenger annyi mértföldein keresztül egy szent közösségben, melyet mint ember, mint az örök, szerető Istennek gyermeke érzek és egy még szorosabb, még szentebb közösségben, az unitárius hit közös reményében és aspiratiojában. Gondoljunk egymásra mindig, mint testvérek, mint annak a gyermekei, ki a csillagokat összetartja, s a ki kinyilvánítja magát a virág illatában és az emberi szív szeretetében is, ki a mi Atyánk és Istenünk. Munkáljunk együtt az emberiség javáért, Isten országának a földön felépítéseért. Valóban nagyon köszönöm szép szavait s önnek, mint keresztény embernek áldást kívánok, s mint lelkésznek, mint az igazság tanítójának, Istentől sikert s áldást könyörgök. Nagyon távol vannak egymástól az ön városa és az enyém, nagy távolság van a mi continensünk legszélsőbb pontjától az ön hazájáig; de örvendek, hogy irtunk egymásnak és kicseréltük üdvözetünket, mint testvérek, az unitárius ügyben. Nagy gyönyörűségem volt, hogy olvastam levelét, mely egy más országból, egy más nép fiától jött, mert az azt éreztette velem, hogy nem egy kicsi kiterjedésű vallásnak vagyok híve, hanem egy egyháznak a tagja, a melynek tagsága kiterjed a tengeren keresztül Angliára s az ön hazájára és egyesít minkef a világra és az emberi életre nézve való nagyszerű kilátásban, egyesít az Isten jósága nagyszerű eszményében és a halhatatlanság iránt való reményben.

Ugy örvendek, hogy üdvözetet kaplam egy unitárius lelkésztől, egy oly távoli országból és én azt a reményt ápolom, hogy talán megjön nekem is az alkalom, mikor a tengert átszelhetem és önnel szemtől-szembe állhatok s kezét megszoríthatom, üdvözölve önt, mint testvért és barátot. Tudom, hogy ön is üdvözölné engem.

Az unitárius egyház Amerikában nem oly nagykiterjedésű, mint a régi egyházak, mert, tetszik tudni, a mi egyházunk sokkal fiatalabb, mint a többi egyházak, s mégis a legnemesebb gondolkozók és legjobb szellemek unitáriusok, még azok is, a kik névleg nem tartoznak a mi közösségünkbe, úgy, hogy Amerika legjobbjainak vallásos gondolkozása unitárius. Channing, a mi hitünknek ez országban legnagyobb atyja, ezelőtt csak félszáz évvel élt, holott a régi vallásokat akkor hozták be, mikor continensünkre spanyolok és francziák telepedtek, kik a katolikus hitet hozták be és az angolok azután a protestans vallásokat.

Dr. Channing tekintetik Amerikában hitünk alapítójának és nagy embereink közt Gannett Ezra, Pency, Parker, May Samuel, Furnese W.,

dr. Hale Eduard, dr. Freemann Clarke és mások nevei különösen tiszteletben vannak.

Remélem, hogy a mit irtam, érdekelni fogja önt. Remélem, hogy levelem érdekes lesz önre nézve, a mint az ön levele volt reám nézve.

Biztosítva önt becsülésem, érdeklődésem, tiszteletem felől, maradok nagyon tiszteletteljesen, szeretettel és hitrokoni érzettel öné

J. F. Buttrick.

COLLIER KÓBERT elébb chicagói, utóbb new-yorki lelkész öregsége miatt nyugalomba vonul. Az amerikai unitáriusok egyik legkiválóbb hitszónoka közelismeréstől kísérvé vonul vissza a nyilvános szerepléstől, melylyel az unitarizmus ügyének annyi szolgálatot tett. Helyét *Savage* bostoni lelkész fogja elfoglalni. Collier többször kifejezte, hogy a mikor eljön az ideje, hogy visszalépjen, *Savage*-t szeretné a maga helyén látni. És a new-yorkiaknak sikerült is a híres szónokot Bostontól elhódítani. Különben az unitarizmus általánosabb érdekeire való tekintettel, mert a fizetése 8000 dollár nem igen lesz nagyobb, mint Bostonban, fogadta el a meghívást.

SERVET-UTCZA MADRIDBAN. Madridban egy genfi ur, a ki Servét iránt érdeklődött, nem csekély meglepetésére egy utczát látott, a melyre fel volt írva „Rua Michele Serveto“, és megjegyezte, hogy ezt Genfben felírva még nem látta.

A HOLT KÉZ. A királyi kuriának mart. 29-én tartott polgári teljes ülésében hitelesítették azt a döntvényt, a melyet a kuria február 1-én hozott, *hatályon kívül helyezvén vele a holt kézről szóló törvényeket*. Mivel az érdekelt körök e határozatnak s megokolásának hiteles szövegétől tették függővé állásfoglalásukat e nagyfontosságú döntvénynyel szemben, ismertetése, azt hisszük, közérdeklődésre számíthat. A kérdés a következő volt: Az egyházaknak ingatlan vagyonszerzését tiltó, ugynevezett holtkézről szóló törvények, nevezetesen az 1498: 55., 65.; 1647: 17. és 1715: 16. törvénycikkek hatályban vannak-e még? és ha igen, kiterjed-e azoknak hatálya az önkormányzati joggal (autonómiával) bíró egyházakra? — *Határozat*. Az egyházaknak, egyházi testületeknek s egyházi személyeknek ingatlan vagyon szerzését tiltó ugynevezett holtkézről szóló törvények, nevezetesen az 1498: 55. és 65., az 1647: 17. s az 1715: 16. törvénycikkek és különösen az ország erdélyi részeire vonatkozóan az Apr. Const. I rész 1 czimének 10. és I. rész 6. czimének 2. cikke a változott viszonyoknál fogva *elavulván, nincsenek hatályban*. — A terjedelmes megokolás a holt kézről szóló törvények histórikumából azt következteti, hogy e törvények az ősiségi intézmény háramlási jogának védelmére szolgáltak és annak eltörlését maga után vonja, hogy e törvények hatályon kívül helyeztessenek. Kétséget nem szenved, ugymond, hogy a holtkézi törvények a katolikus egyházak, egyházi testületek s egyházi személyek birtokszerzését korlátozták, ellenben minden más, a törvényesen bevett vallásfelekezetekhez tartozó felekezet egyházainak birtokszerzési képessége semmiféle korlátozásnak alávétve nem volt. Okszerűen fel nem tehető, hogy az 1847—48. évi törvényhozás az ugyanez évi XX. törvénycikk 2 §-ának azzal a nagy horderejű kijelentésével, hogy a hazában törvényesen bevett

minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapittatik meg, éppen a katolikus egyházzal szemben a jogegyenlőség elvét megcsonkítani s a bevett többi vallásfelekezeteket a birtokszerzés tekintetében nálánál nagyobb jogositványokkal kívánta volna felruházni. E feltevés nyílt ellentétben állana az 1847—48-iki törvények szellemével. Majd utal a megokolás arra, hogy 1861. után a telekkönyvi hatóságoknak az a gyakorlata, hogy a katolikus egyházak, egyházi személyek részéről történt tulajdonszerzések alapján részükre a tulajdonjogot a legfelsőbb jóváhagyás igazolása nélkül is bekebelezették. Azok tehát jelentékeny értékű ingatlanok telekkönyvi tulajdonosaivá váltak enélkül, hogy ez ellen bármely oldalról is felszólalás történt volna; a mely bevégzett tényekkel szemben e tulajdonszerzések érvényessége, az adott viszonyok közt, többé kérdés tárgyává nem tehető. Fordultak ugyan elő esetek, a melyekben az illető egyházak s egyházi testületek a részükről kötött jelentékenyebb adásvételi jogügyletek legfelsőbb jóváhagyását kieszközölték; ennek azonban az érvényesség magánjogi kérdésének felvetése nélkül annyiban volt és jelenleg is annyiban van jelentősége, a mennyiben a jóváhagyás iránti kérelem a legfelsőbb kegyuri jogban rejlő főfelügyeleti és ellenőrzési jogból folyó szempontokban találja indokát. Végül megjegyzi a megokolás, hogy a határozat csakis a holt kézről szóló törvényeken alapult szerzés-képességi hiány megszűnésére vonatkozik, tehát ezzel némely szerzeteknek saját rendszabályaikból, vagy egyáltalán a befogadás közjogi hiányából folyó szerzési képtelensége nem érintetik. (*Pesti Napló.*) — Erre csak annyit jegyzünk meg, hogy a mi birtokszerzési egyenlőséget illeti, hát ahoz a prot. egyházaknak meg kell adni azt az alapot is, mit a kath. egyház már rég megkapott.

TELKES SIMON, a központi névmagyarosító társaság elnöke, (Budapest, I. ker. Attila u. 137. sz.) a millenium alkalmából lelkes felhívást bocsátott ki, hogy a kinek neve nem magyaros hangzásu, magyarosítsa.

A REF. EGYZHÁZ VESZTÉSÉGEI. *Sárkány Ferencz*, a kolozsvári ref. gymn. nyug. tanára, szeretett, egyenes jellemű ember, utóbbi időben a kolozsvári ref. egyház gondnoka, meghalt 75 éves korában. A másik veszteség *Lukács Ödön*, nyiregyházi lelkész, jeles egyh. író és szónok, ki élete delén szólíttatott el.

GYÁSZIUREK. *Sepsi-szentiványi özv. Szentiványi Józsefné*, szül. Szentiványi Krisztina, febr. 20-án 83 ik évében jobblétre szenderült. Nagy erényekkel ékes, tisztelt urnó végezte be áldásos életét, ki mint családanya és honleány széles körben volt ismeretes. Szentiványi Gyula, nyug. kir. ítélőtáblai tanácselnök, Szentiványi Miklós, Háromszékvármegye főjegyzője, Szentiványi József, kir. albíró, Szentiványi Gábor és Szentiványi István édes anyjukat veszítették benne, kinek áldva őrzik drága emlékét. Hamvait Sepsi-Szentiványban a családi sirboltba, általános részvét közt, helyezték örök nyugalomra. — Májai István tordai tanárt érzékeny veszteség találta. Fia, *Májai Zoltán*, a m. kir. honvédségi ludovica akadémia IV. éves növendéke jan. hóban elhunyt. — *Koncsag Elek* † febr. hóban, 64 éves korában Székely-Kereszturt,

Koncsag Viktor édes afjját s az egyházközség egyik legjobb tagát vesztette benne. — *Özv. Siménfalvi Sámuelné, Nagy Zsuzsánna* † 87. évében F.-Rákoson. Gyermekai: Siménfalvi Sándor, György, Zsuzsa, özv. Benedek Jánosné s Anna, Ferencz, Lajosné s nagy kiterjedésű család gyászolja a jó nőt. — Székely László, megyei levéltárnok Tordán márt. 1-én elvesztette nejét, *Blaha Vilrát*, kivel 20 évig élt boldog házasságban. — *Sárdi Imre*, a kövendi egyházközség énekvezére † márt. 14-én 69-ik évében. Az unitárius egyházban szép nevet szerzett. Sárdi családnak volt egyik méltó tagja. Sárdi Samu, kolozsvári főisk. tanár édes atyját gyászolja az elhunytban. — *Frank-Kiss J. Jenő* † ápr. 16-án 34. évében. Kolozsvári egyházközségünk egyik legrégebbi családjából származott, jeles képzettségű kereskedő és nemes lelkületű ember volt. Elhunytá testvéreit, Frank-Kiss Bertát, Molnár Józsefnét és dr. Frank-Kiss Istvánt érinti a legfájdalmasabban.

Aranykönyv

AZ „EZERÉVES EMLÉKLAPRA“ TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

(Első közlemény.)

1. Kénosi Sándor József, kir. közjegyző Déva	10	frt.
2. Id. Széll Géza, kereskedő Sz.-Keresztur	2	”
3. Szentiványi Miklós, megyei főjegyző S.-Szt.-György .	5	”
4. Radó János, pénzü. titkár Déva	5	”
5. Gál János, körjegyző Lóna	1	”
6. Székely János, polgári isk. tanár Torda	10	”
7. Rédiger Béla ny. alispán Torda	2	”
8. Székely András, lelkész Baal	2	”
9. Bedő Albert, államtitkar Budapest	100	”
10. Agh Ferencz, ügyvéd B.-Hunyad	2	”
11. Nagy Miklós, gyógyszerész B.-Hunyad	2	”
12. Ürmösi Sándor, lelkész Tarcasfalva	1	”
13. Benzédi Ferencz, tan. Tarcasfalva	1	”
14. Deák Miklós, gy. ivén Ürmösről: Deák Miklós lelkész	1	frt. Bölöni
Vilmos 50 kr. Erdő András 20 kr. Bodi János id. 10 kr. Bodi János ifj. 10 kr. Boros István 20 kr. Kocsis András 20 kr. Bodi József 5 kr. Budai T. András 10 kr. Ambrus István 50 kr. Galamb György 10 kr. László Mihály 10 kr. Csutka Ferencz ifj. 10 kr. Csutka Mihályné özv. 5 kr. Fazakas Sára 10 kr. Csutka Jánosné 5 kr. Szabó András 4 kr. Nyárádi András 4 kr. Gáspár Miklós 4 kr. Szarvadi György 10 kr. Erdő Bálint 10 kr. Nagy János 20 kr. Bodi Mózes (Mihályé) 20 kr. Erdő József 10 kr. Tordai István 20 kr. Tóth György 20 kr. Szász D. István 20 kr. Csutka József 10 kr. Csere István ifj. 20 kr. Erdő Mihály alsó 20 kr. Tordai György 20 kr. Özv. Szász Mihályné 20 kr. Musán Istvánné 10 kr. Bunika János 5 kr. Erdő György 10 kr. Erdő István 10 kr. Szász Mihály id. 20 kr. Bodi András k. bíró 50 kr. Bodi Mózes id. 10 kr. Gyerő Mihály 30 kr. Mihály Mihály 10 kr. Mihály István 10 kr. Gyerő József 10 kr. Özv. Gyerő Józsefné 20 kr. Id. Bodi Mihály 10 kr. Bodi György 10 kr. Nagy Samu 10 kr. Szász János 5 kr. Mihály András 10 kr. Erdő B. András 20 kr. Gyerő Andris 10 kr. Gyerő Dávid ifj. 20 kr. Gyerő Miklós 20 kr. Bodi Mihály felső 10 kr. Ambrus Józsefné 5 kr. Bodi István 5 kr. Gyerő Mihály felső 20 kr. Budai István felső 10 kr. Balázs János 20 kr. Budai Mihály felső 20 kr. Budai P. Andris 10 kr. Kovács Boris 5 kr. Abel Mihály felső 15 kr. Szabó György 10 kr. Abel János felső 5 kr. Abel János ifj. 20 kr. Szarvadi János 10 kr. Fejér György 20 kr. Fehér András 20 kr. Musán		

Mihály 10 kr. Pánczél István 10 kr. Szász M. István ifj. 20 kr. Bodi István ndv. bíró 50 kr. Bodi György felső 20 kr. Bodi István Mihály 20 kr. Cserna György 10 kr. Szilágyi Sándor 1 frt 5 kr. Ágoston György 30 kr. Balázs András ifj. 30 kr. Szász Dávid 10 kr. Lázár Sándor 20 kr. Budai J. Andrásné özv. 10 kr. Budai Dávidné 6 kr. Kocsis István 20 kr. Kocsis Mihály ifj. 10 kr. Kocsis Mihályné özv. 10 kr. Kocsis Jánosné 5 kr. Abel János ifj. 10 kr. Abel Mihály 10 kr. Opra Andrásné 1 frt. Nagy György 50 kr. Nagy András id. 20 kr. Nagy István 20 kr. Tóth István 20 kr. Tóth András felső 20 kr. Budai Mária 20 kr. Nagy Mihály 50 kr. Bodi Mózes ifj. 20 kr. Bodi J. András 20 kr. Csiki András 20 kr. E. Bálint Mózes 30 kr. Milinta István 20 kr. Tóth Mózes felső 10 kr. Tóth András alsó 10 kr. Feneki István 10 kr. Boros Miklós 10 kr. Kozma János 10 kr. Erdő Mihály ifj. 20 kr. Ágoston András 20 kr. Gyerő Jakab alsó 20 kr. Mózes István ifj. 20 kr. Fazakas András 20 kr. Rétyi Sándor 10 kr. Balázs György 10 kr. Rétyi József 5 kr. Budai Mihály id. 20 kr. Budai Mihály ifj. 10 kr. Budai Jakab 10 kr. Budai János 10 kr. Mihály János 20 kr. Erdő B. István 20 kr. Nágó Zsigmond 50 kr. Szappanyos István 25 kr. Mózes Ferencz 50 kr. Simó Jula 10 kr. Gyerő P. János 30 kr. Gyerő János 50 kr. Szilágyi Sándorné 20 kr. Leviczki Miklós 20 kr.

Együtt	24 frt 83 kr.
15. Dombi Géza, tan. Köröspatak	1 "
16. Malatinszky György, birtokos Atkár	5 "
17. Vas István, lelkész H.-Szt.-Péter	2 "
18. Gyulai Ferencz, tan. Pipe	— " 50 kr.
19. Elekcs József, megy. hivatalnok Alsó-Siménfalva....	2 "
20. Ádamosi György és neje Kövend.....	5 "
21. Dr. Gelei Lajos, bányorvos O-Radna.....	2 "
22. Vécsei Sámuel, kereskedő Kolozsvár.....	25 "
23. B. Kemény Ödönné sz. Nagy Gizella, Alsó-Jára	5 "
24. Molnár Sándor, ügyvéd, jogtanácsos Kolozsvár	10 "
25. Molnár Sándorné sz. Bencl Berta Kolozsvár	10 "
26. Molnár Paulin férj. dr. Rohonczy Lajosné Kolozsvár .	10 "
27. Dr. Molnár Jenő, ügyvéd Budapest	10 "
28. Ifj. Molnár Sándor, szigorló orvos Budapest	10 "
29. Gr. Bethlen Gézánné sz. Nagy Berta Mező-Szakál ...	10 "
30. Ferencz József, püspök Kolozsvár	50 "
31. Ferencz Józsefné sz. Gyergyai Anna	10 "
32. Dr. Ferencz Ákos, tiszti ügyész Dicső Szt.-Márton..	5 "

Ezen közlemény összege 340 frt 33 kr

A szegeletkő tehát le van téve. Megvallom, nem hittem volna, hogy az első közleményben legalább ezer koronát be ne számolhassak. De tudom azt is, hogy minden kezdet nehéz s éppen a millenárius áldozattételekkel anyyira igénybe vagyunk véve, hogy csak megfelelő sorrendben tehetünk eleget egyaránt szívünkön fekvő kötelességeinknek. Ennélfogva teljességgel nem vesztettem el reményemet, hogy nemzetünknek ezer éves ünnepét egyházunkban is egy szép emlékalappal sikerülend megörökíteni. Bizton hiszem, hogy jönni fognak a többiek is sokan — mindnyájan, a kik még nem érkeztek meg. Hozza Isten! A kik megérkeztek, fogadják hálás köszönetemet hecses adományaikért. — Kolozsvárt, 1896. április. 22-én.

FERENCZ JOZSEF
püspök.

A SEPSI-KÖRÖSPATAKI UNITÁR. EGYH.-KÖZSÉG tagjaiban a rég táplált óhajítás, vajha a meglévő uryacsorai kehely mellé még egyet, külön a nők számára is szerezhetniék, beteljesült. T. Fogarasi Istvánné, Költő Mária asszony saját lelki buzgóságától indítatva, egy 48 frt értékű kehelyt ajándékozott. Az áldozatkész buzgóságnak oly szép megnyilatkozása ez, hogy méltán megérdemli a hálás köszönet nyilvánítását, mit nevezett szentegyház-község nevében kész örömmel teszek.⁴

SIMÓ JÁNOS,
unitárius lelkész.